

**Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича**

Факультет історії, політології та міжнародних відносин

Кафедра всесвітньої історії

Освіта та розвиток наукових знань у Стародавній Персії

**Дипломна робота
Рівень вищої освіти - другий (магістерський)**

Виконав:
студент 2(м) курсу, групи 602
Спеціальності 014 «Середня освіта
(Історія)»
Лейберюк Олексій Михайлович
Керівник:
к.і.н., доцент Кожолянко О.В.

До захисту допущено:
Протокол засідання кафедри № 4
від «__» листопада 2025 р.
Зав. кафедри _____ професор Сич О.І.

Чернівці – 2025

АНОТАЦІЯ

до дипломної роботи другого (магістерського) рівня вищої освіти,
здобувача вищої освіти факультету історії, політології та міжнародних
відносин

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Лейберюка О.М.

**на тему: «Освіта та розвиток наукових знань у Стародавній
Персії»**

Спеціальність 014 - Середня освіта (історія)

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,

м. Чернівці, 2025 р.

Магістерська робота присвячена дослідженню розвитку наукових знань стародавніх персів та унікальної системи виховання та освіти у Стародавній Персії, яка вирізнялася своєю продуманістю та всеохопністю. Висвітлено процес нагромадження знань та дослідження системи освіти та виховання Стародавньої Персії від часів античності до сучасності. Розглянуто характерні риси багатогранної системи освіти та виховання молоді в Стародавній Персії, що майстерно поєднувала фізичний, моральний та практичний розвиток особистості, релігійний вплив зороастризму, специфіку освіти жінок, роль жерців у навчанні та роль освіти у формуванні суспільного життя. Охарактеризовано наукові здобутки перського населення; висвітлено розвиток писемності, літератури та філософських ідей стародавніх персів та досліджено особливості розвитку природничих наукових знань у Стародавній Персії.

Ключові слова: Стародавня Персія, перська система освіти, наукові знання Стародавньої Персії.

ABSTRACT

to the diploma thesis of the second (master's) level of higher education,
higher education recipient Faculty of History, Political Science and
International Relations

Chernivtsi National University named after Yury Fedkovich

Leiyberiuk O.M.

Topic: “Education and the Development of Scientific Knowledge in Ancient Persia”

The Master’s thesis is devoted to investigating the development of scientific knowledge among the ancient Persians and the unique system of upbringing and education in Ancient Persia, which was distinguished by its meticulous design and comprehensiveness. The study highlights the process of knowledge accumulation and explores the system of education and upbringing in Ancient Persia from antiquity to the present day. It examines the characteristic features of the multifaceted system for educating and raising youth in Ancient Persia, which masterfully combined physical, moral, and practical personality development, the religious influence of Zoroastrianism, the specifics of female education, the role of priests in instruction, and the role of education in shaping social life. Furthermore, the thesis characterizes the scientific achievements of the Persian population, outlines the development of writing, literature, and philosophical ideas of the ancient Persians, and investigates the specific features of the development of natural sciences in Ancient Persia.

Keywords: Ancient Persia, Persian education system, scientific knowledge of Ancient Persia.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

(підпис) Лейберюк О.М.

Заява

Студент, Лейберюк О.М.

Номер студентської книжки: _____

Я заявляю, що наукова робота: «Освіта та розвиток наукових знань у Стародавній Персії»

1) Була підготовлена виключно мною, * і:

А. Не порушує авторські права третіх осіб у відповідність із законом про авторське право.

Б. Повністю або частково була використана в якості основи для отримання диплому про вищу освіту або наукового ступеня мною чи іншою особою.

2) Крім того, я заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи збігається з друкованою.

Даною заявою я підтверджую, що був, (-ла) проінформований, (-а) про права та обов'язки студента,(-ки) Університету, про правила, що стосуються перевірки оригінальності наукових робіт. Тому я заявляю, що я згоден на обробку моїх письмових робіт у відповідності з антиплагіатними процедурами Університету, а також на архівування цих робіт в базі даних інтернет системи Turnitin Similarity згідно з антиплагіатними правилами і процедурами Університету.

Я також свідомий того, що у випадку, якщо робота написана мною, за рішенням Комісії університету буде містити факти, які суперечать умовам зазначеним у цій заяві, або, якщо коефіцієнти виходять за межі гранично допустимих норм (згідно **Додатку 2**), робота буде повернута на доопрацювання.

Дата

Підпис

*Беручи до уваги істотний внесок з боку керівника наукової роботи.

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1 Дослідження освітніх і виховних практик Стародавньої Персії

1.1. Навчання і виховання у Стародавній Персії у творах античних авторів

1.2. Сучасні дослідження освіти та виховання у Стародавній Персії

РОЗДІЛ 2 Система освіти та виховання у Стародавній Персії

2.1. Розвиток системи освіти та виховання

2.2. Вплив релігійно-міфологічного світогляду на освіту та виховання

РОЗДІЛ 3 Розвиток наукових знань у Стародавній Персії

3.1. Розвиток писемності, літератури та філософських ідей

3.2. Еволюція природничих знань у Стародавній Персії

ВИСНОВКИ

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ВСТУП

Актуальність. У сучасному світі, де освіта є ключовою рушійною силою суспільного розвитку, вивчення освітніх систем минулого набуває особливого значення. Серед них виділяється система Стародавньої Персії – однієї з наймогутніших імперій Сходу, чий вплив поширювався на науку, культуру та суспільний устрій багатьох народів. Дослідження освіти, виховання та наукових знань цієї цивілізації є вкрай актуальним з низки причин.

Стародавня Персія протягом століть успішно керувала величезною багатонаціональною імперією, що свідчить про високу ефективність її управлінських та освітніх механізмів. Освіта, особливо для знаті та чиновництва, була фундаментальною і включала не лише грамотність, а й знання мов, математики, законів та мистецтва управління. Перські наукові вчення та рівень розвитку гуманітарних і природничих наук дають уявлення про загальний рівень тогочасного суспільства і мали значний, хоча й не завжди очевидний, вплив на наступні цивілізації. Вивчення цього досвіду дозволяє зрозуміти еволюційні етапи розвитку знань і їх акумуляцію в результаті людської діяльності, а також важливість єдиного логічного початку в розвитку будь-якої науки.

Перська система виховання була унікальною для свого часу, оскільки не просто навчала навичкам, а формувала всебічно розвинену особистість. Вона успішно поєднувала фізичну підготовку, моральне навчання та інтелектуальний розвиток. Навчаючи бути фізично сильними, мудрими в рішеннях та чесними у вчинках, перси закладали моральні та етичні засади, які є не менш актуальними і сьогодні. Моральне виховання – переконання, що освічена людина має бути справедливою і чесною – резонує із сучасними вимогами до етики та відповідальності в глобалізованому світі.

Особливу цінність становить досвід Перської імперії як багатонаціональної держави. Завдяки освіті вдавалося підтримувати мир та порядок серед різних народів, культур та мов. Такий досвід управління культурним різноманіттям та підтримання стабільності за допомогою інтеграційних освітніх практик є надзвичайно цінним для глобалізованого світу, де взаємодія різних культур постійно зростає.

Таким чином, дослідження освіти, виховання та наукових знань у Стародавній Персії є актуальним, оскільки воно: 1) розкриває історичне значення перської держави; 2) пропонує цікавий підхід до поєднання фізичного, інтелектуального та морально-етичного розвитку; 3) демонструє вплив на формування освітніх моделей інших цивілізацій; та 4) містить цінні уроки для сучасної системи освіти щодо виховання не лише освічених, а й морально стійких громадян в умовах культурного різноманіття.

Метою даної роботи є дослідження розвитку наукових знань стародавніх персів та унікальної системи виховання та освіти у Стародавній Персії, яка вирізнялася своєю продуманістю та всеохопністю. Виходячи із визначеної мети поставлено наступні **завдання**:

- 1) висвітлити процес нагромадження знань та дослідження системи освіти та виховання Стародавньої Персії від часів античності до сучасності;
- 2) розглянути характерні риси багатогранної системи освіти та виховання молоді в Стародавній Персії, що майстерно поєднувала фізичний, моральний та практичний розвиток особистості, релігійний вплив зороастризму, специфіку освіти жінок, роль жерців у навчанні та роль освіти у формуванні суспільного життя;
- 3) охарактеризувати наукові здобутки перського населення; висвітлити розвиток писемності, літератури та філософських ідей стародавніх персів та дослідити особливості розвитку природничих наукових

знань у Стародавній Персії.

Об'єктом даної магістерської роботи є історія та культура населення стародавнього Ірану. **Предметом** – освіта, виховання, наукові знання стародавніх персів.

Територіальні рамки дослідження охоплюють територію давньої Персії, що у період найвищого розквіту (імперія Ахеменідів) простягалася від річки Інд на сході до Егейського моря на заході, та від Вірменії на півночі до Нільських порогів на півдні. Держава охоплювала величезні території сучасних Ірану, Пакистану, Єгипту, частину Індії, а також Малу Азію, Сирію, Палестину та інші країни.

Хронологічні рамки роботи охоплюють період існування Перської держави 550 – 330 рр. до н. е., від заснування Кіром II Великим у 550 році до н. е. до завоювання держави Ахеменідів Александром Македонським у 330 р. до н.е. У деяких випадках, у своєму дослідженні ми звертаємося, з метою історичного співставлення, до більш ранніх і більш пізніх періодів.

Практичне застосування:

Вивчення системи освіти та виховання у Стародавній Персії, як і будь-якої давньої цивілізації, не є просто історичним екскурсом. Воно пропонує цінні уроки та принципи, які, адаптовані до сучасних реалій, можуть значно збагатити освітній процес у школі.

Формування характеру та моральних якостей

Стародавня Персія надавала величезне значення вихованню моральних якостей, таких як чесність, правдивість, відданість, мужність і повага до старших. Ці цінності були основоположними в зороастризмі, державній релігії, яка вчила боротися з брехнею та злом.

Сучасна школа може активно інтегрувати уроки морального виховання, що виходять за рамки простого переліку правил. Це можуть бути:

- Дискусійні клуби на теми етики та моралі, де учні аналізують історичні та сучасні ситуації.
- Проекти, спрямовані на розвиток емпатії та соціальної відповідальності (волонтерство, допомога нужденним).
- Вивчення літературних творів, які підкреслюють важливість чесності та мужності, спонукаючи учнів до рефлексії.

Практична спрямованість знань

Хоча давня Персія не мала розгалуженої системи публічних шкіл, освіта була надзвичайно практично орієнтованою. Писарі та адміністратори вивчали мови та математику для ефективного управління величезною імперією. Географічні знання розвивалися завдяки будівництву доріг та військовим походам. Медицина була спрямована на лікування та збереження здоров'я.

Посилення практичної складової у викладанні всіх предметів. Наприклад, на уроках математики показувати, як вона використовується в будівництві або інженерії; на уроках географії – як знання про території допомагають в логістиці чи плануванні.

Розвиток проєктного навчання, де учні вирішують реальні або імітовані проблеми, застосовуючи отримані знання.

Залучення фахівців з різних сфер для проведення майстер-класів та лекцій, щоб показати учням застосування знань у реальному житті.

Дисципліна та повага до авторитету. Перська система виховання відзначалася суворою дисципліною та повагою до вчителів і старших. Це формувало відповідальність та вміння діяти в рамках встановлених правил.

Як застосувати сьогодні:

1. Встановлення чітких правил та очікувань у класі, які учні розуміють та приймають.
2. Виховання культури взаємоповаги між учнями та до вчителів.
3. Заохочення відповідальності за власні вчинки, як у навчанні, так і в повсякденному житті.

Всебічний фізичний розвиток. Перська система виховання для знатних юнаків була тісно пов'язана з фізичною підготовкою: верхова їзда, стрільба з лука, метання списа. Це не просто спорт, а елемент формування воїна та здорової особистості.

Як застосувати сьогодні:

1. Розширення програми фізичного виховання, додавши елементи, що вимагають не лише сили, а й спритності, координації (наприклад, стрільба з лука в сучасних секціях, смуги перешкод).
2. Акцент на важливості здорового способу життя як основи для інтелектуального розвитку та загального добробуту.
3. Організація спортивних змагань, які розвивають командний дух та витривалість.

Значення культурної адаптації та плюралізму (на прикладі мов)

Перська імперія, будучи багатонаціональною, використовувала кілька офіційних мов (давньоперська, еламська, аккадська, арамейська).

Це свідчить про розуміння необхідності адаптації та комунікації в різноманітному суспільстві.

Як застосувати сьогодні:

1. Розвиток мультикультурної освіти, яка знайомить учнів з різними мовами та культурами, виховує толерантність та повагу до різноманітності.
2. Наголос на важливості вивчення іноземних мов як інструменту для міжкультурної комунікації та розширення світогляду.
3. Проекти, що досліджують культурну спадщину різних народів, які проживають на території сучасної України.

Отже, знання про освіту та виховання в Стародавній Персії є не просто історичною цікавинкою, а потужним джерелом ідей для сучасної педагогіки. Застосовуючи їхні принципи – цілісне формування особистості, практичну спрямованість навчання, виховання моральних цінностей та дисципліни, а також відкритість до культурного розмаїття – ми можемо створити більш ефективну, змістовну та актуальну освітню систему, яка готуватиме не лише ерудованих, а й відповідальних, моральних та фізично розвинених громадян.

Історіографія. Формування іраністики як науки розпочалося у XVIII ст. Значну у цьому роль відіграло відкриття священної книги для стародавніх народів Середньої Азії та Ірану - “Авести” [1].

Важливе значення для розвитку іраністики відіграв вихід у Страсбурзі на рубежі XIX-XX століть двомовної енциклопедичної роботи “Основи іранської філології”.

Науковці XX ст. значну свою увагу приділяють проблемі етногенезу іранських племен. У XX ст. вчені намагаються підійти до розкриття

таємниці походження індоєвропейського племінного союзу, тобто і іраномовних персів та мідійців. Ще у середині XIX ст. з'являються наукові гіпотези про азіатське походження носіїв індоєвропейської прамови, яка їхню прабатьківщину локалізувала територією між Гіндукушем, рікою Амудар'єю та Каспійським морем. Згодом було висловлене припущення, щодо того, що все ж витoki індоєвропейської культури можна відшукати у Північному Причорномор'ї. Відомим науковцем Б. Г. Тілаком була здійснена спроба довести міграцію індоіранців з території Північного Сибіру. Інші тогочасні дослідники називали колискою індоєвропейської культури Північну та Центральну Європу, надавши своїй концепції відверто расистського забарвлення [33, с. 177].

У період після Другої світової війни, багато науковців називають прабатьківщиною індоєвропейців територію Передньої, Центральної чи Середньої Азії.

Досить часто витoki індоєвропейської культури пов'язували із Балкано-Карпатським регіоном або ж із Південо-Руськими (Євразійськими) степами (проте, ця гіпотеза ніяк не пояснює присутності індоєвропейських слідів у Передній Азії та Північному Причорномор'ї) чи з територією Чорного моря, чи з територією Південного Кавказу, Східної Анатолії і Північної Месопотамії.

Вчені іраністи В. В. Бартольд і М. М. Дьяконов, котрі ґрунтовно займалися проблемами етногенезу іраномовних народів, вони вивчали історію східних та західних сатрапій, а також релігію, літературу та культуру Стародавнього Ірану [34, с. 73]. Таким чином, проблема походження іранців та інших індоєвропейських народів все ще продовжує залишатися хвилюючою загадкою історії.

Станом на сьогодні, чисельна група вчених займається вивченням

окремих регіонів-сатрапій Перської держави та проблемою греко-перських взаємовідносин.

Проблеми освіти, виховання та розвитку наукових знань у Стародавній Персії протягом довгого часу залишалися малодослідженими, допоки визначному іранському вченому Ахмаду Тафаззолі не вдалося здійснити прорив у цій галузі. Його фундаментальна робота “Історія перської літератури доісламського періоду” стала визначальним моментом у розумінні освітніх практик Стародавньої Персії [68].

Найбільшу цінність для нашого дослідження мають виявлені Ахмадом Тафаззолі методичні рекомендації для вчителів, які включали в себе поетапну систему навчання від простого до більш складного, використання у процесі навчання учнів мнемонічних технік і практичних вправ.

Друга половина XX ст. стала переломним моментом у розумінні освітньої системи Стародавньої Персії. Так, фундаментальна праця Мері Бойс під назвою “Зороастрійці: їх релігійні вірування та практики” відкрила новий погляд на вплив роль та зороастрійського духовенства у освітньому процесі Стародавньої Персії. Адже до цього часу переважна більшість науковців розглядали зороастрійські храми здебільшого як релігійні установи, недооцінюючи при цьому їхню роль у загальному освітньому процесі давньоперської цивілізації.

Мері Бойс та її послідовники змогли документально підтвердити те, що храмові школи функціонували у Стародавній Персії як комплексні освітні центри, де разом з вивченням релігійних ритуалів та священних текстів Авести, учні отримували ґрунтовні знання такж і з різних світських дисциплін. Зороастрійське духовенство виступало носієм не тільки мудрості релігійної, але і накопичених поколіннями знань у таких галузях

як математика, астрономія, медицина, філософія та право [50]

Дослідження Мері Бойс показали, що освіта у храмових школах була доступна не тільки для майбутніх священнослужителів, а і для дітей представників світської еліти. Це значно сприяло формуванню освідченої верстви суспільства, котра поєднувала релігійні знання з розумінням природничих наук та практичними навичками управління державою [51].

Паралельно з цими дослідженнями, відомий науковець Річард Фрай у своїх фундаментальних працях “Спадщина Персії” та “Золота доба Персії” досить детально проаналізував структуру та функціонування освітніх закладів у той період. У своїх дослідженнях він доводить, що перська система освіти була надзвичайно розвиненою для свого часу. Адже держава досить активно підтримувала різні навчальні заклади через складну систему фінансування. Ця система включала в себе як пряме державне фінансування, так і надходження від храмових земель та благодійних внесків. Адміністративна структура була ієрархічною, з чітким розподілом обов'язків між різними рівнями управління [59].

Проте, на жаль, Персія, так само як і багато інших давніх країн, залишає для дослідників значну кількість таємниць, питань та тем для наукових дискусій.

Джерельна база для вивчення історії Стародавньої Персії, зокрема аспектів освіти, виховання та наукових знань, поділяється на три основні, хоча й нерівномірно представлені, групи: писемні пам'ятки (перські та іноземні), археологічні джерела та повідомлення античних авторів.

Власні перські джерела є відносно бідними на розлогі історичні наративи (на відміну від Месопотамії чи Єгипту), оскільки події історії Мідії, Парфії, Сасанідського та Ахеменідського Ірану в працях перських

авторів не збереглися. Збережені тексти мають переважно політично-ідеологічний та адміністративно-господарський характер.

Монументальні написи - ключові джерела, висічені на скелях або написані клинописом на циліндрах/призмах, що слугували для проголошення царської влади та ідеології. Найважливішими є Бехістунський напис Дарія I [3], який став ключем до дешифрування клинопису (завдяки зусиллям таких вчених, як Нібур, Гротенфенд, Роулінсон), «Маніфест» Кіра Великого [8] та «Антидевівський» напис Ксеркса [2]. Останній, знайдений у Персеполі, є цінним для розуміння релігійних поглядів Ахеменідів, оскільки зображує каральну акцію проти культу девів, що вибивається із загальної картини перської релігійної терпимості [18, с. 40].

Господарські та актові матеріали - ці тексти дають уявлення про адміністративну систему, економіку, а також опосередковано про рівень грамотності чиновників, які були залучені до управління величезною імперією. Найзначніші комплекси - «таблички фортечного муру» (понад дві тисячі еламських документів) та «документи скарбниці» (753 таблички), обидва знайдені в Персеполі та написані еламською мовою (датовані 509–458 рр. до н. е.). Вони фіксують операції царського господарства, видачу платні та дарування [38, с. 67].

Серед сакральних текстів головним джерелом є «Авеста» [1]-священна книга зороастрійців. Її найдавніша частина, «Гати», існувала вже в період Ахеменідів. «Авеста» [19, с. 94] має вирішальне значення для дослідження релігійно-міфологічного світогляду, який формував підвалини перської системи освіти та виховання, пропагуючи гуманний дуалістичний принцип боротьби світла і темряви, добра і зла [61, с. 290].

Інформація про Персію також міститься у джерелах підкорених або сусідніх народів. Так, до Месопотамських архівів належать документи з храмових архівів (Урук, Сіппар), господарські документи торгових домів (Вавилон, Ніппур), а також памфлети, наприклад, Вавилонський памфлет про Набоніда, складений вавилонськими жерцями.

Особливу цінність мають сотні арамейських папірусів із Єгипту ахеменідської епохи (V ст. до н. е.), зокрема листи сатрапа Аршами та документи іудейської військової колонії на острові Елефантина [38, с. 72].

Деякі відомості про перське панування містяться в Біблійних текстах, зокрема книгах пророків Ездри, Неємії, Аггея, Захарії та Малахії, а також згадки про Елам у П'ятикнижжі Мойсея та Книзі Даниїла.

Праці грецьких та римських авторів є надзвичайно важливими для реконструкції подій, оскільки перські історичні наративи не збереглися. Однак слід враховувати упереджене ставлення греків до персів як до завойовників. Геродот у своїй «Історії» [6], написаній у середині V ст. до н. е., детально описав Греко-перські війни, а також подав цінну інформацію про історію, етнографію, адміністративну систему та особливості освіти і виховання у Перській державі. Фулід («Історія») детально описував війни між Персією, Спартою та Афіними. Ксенофонт у «Грецькій історії» та «Анабасісі» надає важливу інформацію про життя і звичаї персів. Діодор Сицилійський у «Історичній бібліотеці» містить відомості про Персію з середини V ст. до н. е. [26, с. 31]. Праця Ктесійя, написана у IV ст. до н. е. на основі перських джерел, є особливо цінною, оскільки він був особистим лікарем Артаксеркса III, хоча, на жаль, його повний текст не зберігся.

Археологічні розкопки на території Ірану, які започаткував у XVIII ст. Карстен Нібур, а пізніше продовжували французькі та американські

археологи (Дьйолафуа, Чиказький університет), є незамінним джерелом. Найважливішими є дослідження Суз (колишня столиця Еламу), Пасаргад (місце коронації, мавзолей Кіра II Великого) та особливо Персеполя [28, с. 36] (резиденція, де знайшли написи царів, тисячі глиняних табличок з господарськими текстами еламською мовою та архітектурні пам'ятки, які свідчать про імперський стиль).

Отже, незважаючи на відсутність власних історичних наративів, сукупність різнопланових джерел (наскельні написи, господарські тексти, релігійні пам'ятки та повідомлення античних авторів) дозволяє реконструювати освітньо-виховні принципи, а також рівень та специфіку розвитку наукових знань у Стародавній Персії.

РОЗДІЛ 1

Дослідження освітніх і виховних практик Стародавньої Персії

1.1. Навчання і виховання у Стародавній Персії у творах античних авторів

Стародавня Персія, могутня імперія, що простягалася від Індії до Єгипту, вражала сучасників не лише своїми завоюваннями та багатствами, але й унікальною системою виховання молоді. Ця система, що була спрямована на формування всебічно розвиненої особистості, поєднувала фізичну підготовку, моральне виховання та практичні навички, необхідні для служіння державі.

Основні джерела інформації про перську освіту походять від давньогрецьких істориків та письменників, які подорожували Персією та описували її культуру та звичаї, включаючи і тогочасні перські освітні практики. Хоча їхні свідчення можуть бути дещо упередженими через призму грецького світосприйняття, проте вони все ж дають нам цінне уявлення про освітні практики персів.

“Історія” Геродота є одним з найважливіших джерел інформації про перську освітню систему. Особливо цінними є свідчення, що викладені в першій та сьомій книгах його праці. Найбільш показовим є його знаменитий опис: “З п'яти до двадцяти років вони навчають своїх дітей лише трьох речей: їздити верхи, стріляти з лука та говорити правду” [6, с. 308]. Геродот також приділяє значну увагу у своїй праці опису військової підготовки та фізичного виховання персів, окремо зупиняючись на особливостях царського виховання й освіти знаті. Ця тріада відображає ключові цінності перського суспільства: військову майстерність, фізичну витривалість та моральну чесноту.

Найбільш детальним джерелом щодо перської освіти є “Кіропедія” Ксенофонта [7]. У першій книзі цього твору автор досить докладно описує державну систему виховання, котра була чітко розділена на вікові групи. За свідченням Ксенофонта, перська освітня система складалася із чотирьох вікових категорій: діти (до 16-17

років), ефеби (молодь), дорослі чоловіки та старійшини. Кожна з цих груп мала свої обов'язки та навчальну програму. Особливу увагу у вихованні приділяли формуванню морального характеру, розвитку справедливості та чесності.

За словами Ксенофонта, освіта дітей починалася ще з раннього віку та проходила під пильним наглядом державних вихователів. Діти вивчали не тільки військове мистецтво, але також і основи справедливості, самоконтролю й поваги до старших. Цікавим є той факт, що перси вважали неграмотність ганебною, саме тому базова освіта включала в себе навчання читанню та письму. Ксенофонт пише: «Перси вважають, що набагато краще запобігти злочинам, ніж карати за них після того, як вони скоєні» [7].

Фізичне виховання займало центральне місце у перській системі освіти. Діти та юнаки проходили інтенсивні тренування, що включали в себе боротьбу, біг, кінну їзду й полювання. Ці вправи не лише зміцнювали тіло, але вони й розвивали такі якості, як сміливість, витривалість та швидкість реакції.

Персів з дитинства вчили цінувати честь, правду й справедливість. Брехня у персів вважалася найганебнішим вчинком, а чесність для них була найвищою чеснотою. Цікавим є те, що в перських школах дітей навчали вирішувати суперечки і судити про справедливість вчинків, готуючи їх таким чином до майбутньої ролі у суспільстві.

Освіта була досить тісно пов'язана з державною службою. Молоді люди, котрі успішно пройшли навчання, отримували можливість стати частиною державного апарату чи приєднатися до елітних військових підрозділів. Саме така система і забезпечувала постійний приплив освічених і відданих кадрів задля управління величезною перською імперією.

Важливо відзначити, що перська система освіти заохочувала критичне мислення і вміння приймати різного роду рішення. Наприклад, під час полювання, котре вважалося важливою частиною навчання, молоді люди повинні були самостійно

оцінювати ситуацію і приймати швидкі рішення, що готувало їх до майбутніх викликів у військовій справі й управлінні.

У працях інших давньогрецьких істориків збереглися цінні свідчення про перську систему виховання, що допомагають зрозуміти, як саме формувалися майбутні правителі і воїни у Стародавній Персії. Так, Діодор Сицилійський, Плутарх і Страбон надають додаткові відомості про освітні традиції персів, що, у поєднанні з сучасними дослідженнями, дозволяє нам отримати ще більш повне уявлення про виховання у цьому давньому суспільстві.

У своїй «Історичній бібліотеці» Діодор Сицилійський [16] описує багато різних аспектів культури та історії Персії, включаючи і їхні виховні традиції. За його словами, перси приділяли надзвичайну увагу вихованню молоді, готуючи її таким чином до життя, де фізична сила вдало поєднувалася із моральними якостями. Діодор згадує про навчання молодих персів різноманітним бойовим навичкам, таким як верхова їзда і володіння зброєю. Окрім цього, велике значення надавалося вихованню чесності і справедливості, оскільки перси вірили, що моральне здоров'я суспільства забезпечується особистою чесністю кожного його члена [16].

Діодор підкреслює, що молодих персів виховували у дисципліні і стриманості, які були важливими і у військовій справі, і у повсякденному житті. Він звертає увагу на те, що виховання у персів було частиною загальної державної політики, метою котрої було формування лідерів, що були здатні захищати державу і забезпечувати її процвітання [16].

Страбон, у своїй «Географії», так само надає нам відомості про виховання молоді в Персії. Він описує традицію навчання молодих персів різним видам бойових мистецтв, проте акцентує увагу на їхньому моральному вихованні. Так, Страбон зазначає, що перські наставники виховували своїх учнів у дусі справедливості, гідності та праведності. Виховання, за словами Страбона, було

спрямоване не тільки на підготовку до війни, але також і на управління державою [9].

Також він звертає увагу і на те, що перси особливо цінували здатність до самоконтролю і дисципліну. Юнаків навчали уникати надмірностей та вести помірний спосіб життя, що було ключовим для формування лідерських якостей. Страбон також підкреслює, що саме така система освіти і дозволяла виховати справедливих і мудрих правителів [9].

Плутарх, у своїх біографіях перських правителів, зокрема царя Артаксеркса та інших, також надає нам досить важливі відомості про перське виховання [10]. Він описує як саме царів і принців ще змалку виховували в умовах суворої дисципліни. Плутарх акцентує свою увагу і на тому, що перські правителі повинні були бути не тільки відважними і сильними воїнами, але також і мудрими керівниками, що були здатні ухвалювати справедливі рішення.

Особливу увагу Плутарх приділяє моральним аспектам виховання у персів. Для персів було дуже важливо, щоби правитель не лише володів бойовими навичками, але також щоби він вмів керувати державою з мудрістю і чесністю. Плутарх також наголошує на важливості у процесі виховання перських принців наставників. Наставники повинні були слугувати взірцем для наслідування та прищеплювати їм високі моральні стандарти [10].

Хоча і написана набагато пізніше, епічна поема «Шах-наме» Фірдоусі також містить значну кількість відомостей про традиційні перські освітні практики. У «Шах-наме» ми знаходимо безліч описів життя перських правителів та їхнього виховання. Одним з таких героїв є Сіявуш, молодий принц, якого виховували за традиційними перськими методами [11].

Так, Сіявуш ще змалку навчався мистецтву вершництва, оскільки для персів кінь був не тільки засобом пересування, але також і символом відваги, благородства і сили. Вміння керувати конем вважалося необхідною навичкою для

будь-якого воїна, а тим більше для принца, котрий повинен був вести за собою свої армії [11].

Полювання вважалося не тільки спортивною розвагою, а також і важливим способом загартування характеру [11]. Для Сіявуша воно стало своєрідною школою життя, де він вчився бути розуміти і уважним, також вчився як діяти в небезпечних умовах. Фірдоусі акцентує увагу на тому, що саме через полювання юні принци вчилися витривалості, мужності та майстерності володіння зброєю, що поступово готувало їх до ролі воєначальників.

Він підкреслює, що виховання перського воїна розпочинається ще з дитинства. Принц навчався не тільки володіти луком і мечем, але також поводитися чесно й гідно. Моральна чистота та справедливість завжди йшли поруч із бойовими навичками.

Так само автор змальовує Сіявуша як втілення ідеального правителя: чесного, справедливого та відданого своїм людям. Саме ці моральні якості так само були частиною його виховання. Його наставники вчили його бути мудрим і справедливим, розвивати свою внутрішню силу і духовну чистоту, оскільки такі риси були такими необхідними для майбутнього лідера, котрий мав не лише фізичну силу, але також і моральний авторитет [11].

Важливо зазначити, що перська система освіти не була статичною. Вона поступово розвивалася і адаптувалася протягом століть, вбираючи у себе елементи культур підкорених персами народів. Наприклад, після завоювання Вавилонії, перси включили до своєї освітньої програми деякі елементи месопотамської науки, особливо це стосувалося галузі астрономії і математики.

Також варто зауважити, що незважаючи на те, що основна увага приділялася вихованню хлопчиків, дівчатка в перському суспільстві так само отримували певну освіту. Вони вчилися домашньому господарству, ткацтву, а дівчатка із аристократичних сімей могли вивчати поезію, музику і навіть основи управління

маєтком [11, с. 264].

Перська система освіти мала відчутний вплив на сусідні культури. Деякі елементи перського виховання можна простежити в освітніх практиках елліністичного світу після завоювань Александра Македонського. Навіть римляни, котрі досить часто воювали з персами, запозичили у них деякі елементи їхньої системи фізичного виховання.

Квінт Курцій Руф, римський історик, який став відомим завдяки своєму твору “Історія Александра Великого” [17], який зберігся до наших днів у десяти книгах, з яких лише частина доступна у повному обсязі. У своїй праці Руф не тільки приділяє увагу військовим кампаніям Александра, також він частково описує перську культуру та традиції. Зокрема, він звертає свою увагу і на методи виховання при дворі Ахеменідів, які були надзвичайно важливою частиною життя перської аристократії.

Однією із ключових особливостей перського двору було виховання дітей шляхетних родин при дворі царя. Це в першу чергу практикувалося для того, щоб зберігати контроль царя над провінціями, адже діти сатрапів, які виховувалися при дворі, фактично ставали заручниками. Водночас ці діти отримували освіту, виховання, а також формували свої соціальні зв'язки з іншими представниками знаті, а це мало величезне значення для підтримки політичної стабільності всієї імперії.

У вихованні перської аристократії велику роль відігравала військова підготовка. Руф згадує про те, наскільки для персів важливо було бути готовими до служби царю не тільки як правителям своїх провінцій, але і у якості військових лідерів [17].

Перський двір наголошував на важливості морального виховання. Діти знаті як правило виховувалися в дусі пошани до царя та старших, вони вивчали моральні і етичні норми, котрі були важливими та необхідними для збереження соціальної

ієрархії. Важливе місце займали також ідеали мудрості і справедливості, які передавалися через історії і міфи про стародавніх правителів [17].

Руф також звертає увагу і на релігійний аспект виховання при перському дворі. Релігія була невід'ємною частиною життя Ахеменідів, через це діти знаті отримували освіту щодо релігійних обрядів і культів. Вони як правило брали участь у різних ритуалах, котрі зміцнювали їхню відданість царю та божественній підтримці, це вважалося у персів необхідним задля легітимізації влади.

Окрім моральної і військової підготовки, перських юнаків навчали дипломатичним навичкам та політичним. Вони повинні були бути готовими до управління провінціями чи різних дипломатичних місій у різних куточках імперії. Курцій Руф також згадує, що надзвичайно важливою частиною їхньої освіти було знання мов і культур сусідніх народів. Це їм давало можливість ефективно діяти в політичній сфері [17].

Еліан - римський письменник і риторик, у своєму творі “*Varia Historia*” наводить досить цікаві описи перського суспільства, зокрема виховання дітей та юнацтва. Цей твір, котрий поєднує в собі елементи історичних анекдотів і оповідань про звичаї різних народів, є досить важливим джерелом для вивчення стародавніх цивілізацій. Ця праця дозволяє побачити, як Еліан розглядав соціальну та культурну організацію життя персів [13].

Перси великого значення надавали вихованню дітей, і цей процес був строго регламентований із самого дитинства. Основною метою виховання було формування моральних і фізичних якостей, котрі б допомогли юнакам стати гідними громадянами та воїнами. Виховання розпочиналося ще з раннього віку, воно охоплювало три основні аспекти:

1. Моральне виховання. Адже перси приділяли особливу увагу правдивості і чесності. Перські діти навчалися говорити правду та недопускати обману у будь-

якій формі прояву. Еліан згадує, що перські наставники і батьки вважали правдивість однією з найголовніших чеснот, і тому виховання у персів юнаків у цьому напрямі було безкомпромісним [13].

2. Фізичне виховання. Перси приділяли величезну увагу фізичному розвитку, адже фізична підготовка вважалася серед персів невід'ємною складовою їхнього життя. Юнаки проходили тренування, що включали верхову їзду, стрільбу з лука, боротьбу та метання спису. Такі вправи розвивали їхню спритність, витривалість та силу, необхідні для виконання військових завдань [13].

3. Виховання у вірності цареві та патріотизмі. Патріотизм і відданість своєму володарю були надзвичайно важливими аспектами перського виховання. Юнаки навчалися поважати царя у якості символу державної влади і лояльності до своєї держави. Усі ці чесноти були невід'ємною частиною їхнього суспільного життя і підтримували дисципліну і порядок [13].

Перси також виховували дітей у поміркованості і простоті. Еліан зазначає, що перси прагнули уникати розкоші і надмірності, вони вважали це шкідливим для формування стійкої і сильної особистості. Дітей своїх вони вчили жити скромно і просто, бути поміркованими в одязі і їжі, все це було частиною загальної системи виховання.

Загалом, Еліан у своїй праці розкриває, як саме персам вдавалося поєднувати фізичне, політичне та моральне виховання, прагнучи сформувати ідеального громадянина та воїна, що був здатен захищати і підтримувати велич своєї держави.

Отже, методологія досліджень всіх античних авторів базувалася на декількох джерелах інформації: їхніх особистих спостереженнях, свідченнях очевидців та інформаторів, вивченні доступних перських документів та аналізі усних традицій. Проте всеж їхня інтерпретація перської освітньої системи мала певні особливості та обмеження.

По-перше, суттєвий вплив на описи мав елліноцентризм - грецькі автори досить часто розглядали перську систему через призму своїх власних освітніх традицій, що могло призводити до певних викривлень у розумінні.

По-друге, політичний контекст греко-перських відносин так само впливав на об'єктивність описів - деякі аспекти могли бути як надмірно критичними, так і навпаки - ідеалізованими.

По-третє, більшість описів стосувалася виключно освіти аристократії, залишаючи при цьому поза увагою систему навчання простого населення.

Сучасні дослідники, аналізуючи наявні античні джерела, намагаються відокремити фактичну інформацію від літературних прикрас, враховують культурний та політичний контекст створення всіх цих джерел, також співставляють грецькі свідчення із археологічними даними та перськими джерелами. Все це дозволяє реконструювати більш об'єктивну картину освітньої системи Стародавньої Персії.

1.2. Сучасні дослідження освітньої системи та виховання Стародавньої Персії

Проблеми освіти, виховання та розвитку наукових знань у Стародавній Персії протягом довгого часу залишалися малодослідженими, допоки визначному іранському вченому Ахмаду Тафаззолі не вдалося здійснити прорив у цій галузі. Його фундаментальна робота “Історія перської літератури доісламського періоду” [67] стала визначальним моментом у розумінні освітніх практик Стародавньої Персії.

Тафаззолі досить детально проаналізував систему храмових шкіл, котрі були основними освітніми центрами у Стародавній Персії. Він довів, що подібні заклади мали досить складну ієрархічну структуру у якій навчання поєднувало релігійні і світські дисципліни.

У своїй роботі дослідник значну увагу приділив методикам викладання у Стародавній Персії. Вони включали:

- Усну передачу знань через систему наставництва;
- Практичні заняття з писемності та каліграфії;
- Заучування на пам'ять Священних текстів;
- Опанування адміністративних навичок;
- Вивчення математики і астрономії [67, с. 163].

Одним із найбільш важливих відкриттів Ахмада Тафаззолі стало виявлення досить складної системи у професійній підготовці писарів (дабіров). У своїх дослідженнях вчений довів, що ця професійна група відігравала провідну роль у функціонуванні держави. Науковець з'ясував, що писарі: забезпечували документообіг державного апарату; вели державну бухгалтерію; складали офіційні листи та документи; виконували дипломатичні функції та зберігали архіви.

Найбільшу цінність для нашого дослідження мають виявлені Ахмадом Тафаззолі методичні рекомендації для вчителів, які включали в себе поетапну систему навчання від простого до більш складного, використання у процесі навчання учнів мнемонічних технік і практичних вправ.

Друга половина XX ст. стала переломним моментом у розумінні освітньої системи Стародавньої Персії. Так, фундаментальна праця Мері Бойс під назвою “Зороастрійці: їх релігійні вірування та практики” [19] відкрила новий погляд на вплив роль та зороастрійського духовенства у освітньому процесі Стародавньої Персії. Адже до цього часу переважна більшість науковців розглядали зороастрійські храми здебільшого як релігійні установи, недооцінюючи при цьому їхню роль у загальному освітньому процесі давньоперської цивілізації.

Мері Бойс та її послідовники змогли документально підтвердити те, що храмові школи функціонували у Стародавній Персії як комплексні освітні центри, де разом з вивченням релігійних ритуалів та священних текстів Авести, учні отримували ґрунтовні знання такж і з різних світських дисциплін. Зороастрійське духовенство виступало носієм не тільки мудрості релігійної, але і накопичених поколіннями знань у таких галузях як математика, астрономія, медицина, філософія та право [19, с. 47]. Найбільшу увагу дослідники приділили вивченню системи підготовки майбутніх жерців (мобедів). Така підготовка включала в себе багаторічне навчання під керівництвом досвідчених наставників. Поряд із суто релігійними аспектами, програма навчання ця охоплювала також вивчення методів лікування та лікарських рослин, складання календарів та спостереження за небесними світилами, опанування складної системи юридичних норм і етичних принципів.

Дослідження Мері Бойс показали, що освіта у храмових школах була доступна не тільки для майбутніх священнослужителів, а і для дітей представників світської еліти. Це значно сприяло формуванню освіченої верстви суспільства, котра поєднувала релігійні знання з розумінням природничих наук та практичними навичками управління державою.

Паралельно з цими дослідженнями, відомий науковець Річард Фрай у своїх фундаментальних працях “Спадщина Персії” [58] та “Золота доба Персії” [57] досить детально проаналізував структуру та функціонування освітніх закладів у той період. У своїх дослідженнях він доводить, що перська система освіти була надзвичайно розвиненою для свого часу. Адже держава досить активно підтримувала різні навчальні заклади через складну систему фінансування. Ця система включала в себе як пряме державне фінансування, так і надходження від храмових земель та благодійних внесків. Адміністративна структура була ієрархічною, з

чітким розподілом обов'язків між різними рівнями управління [58].

Значна увага приділялася підготовці майбутніх священнослужителів, державних службовців та військової еліти. У тогочасних військових центрах викладали різні дисципліни: медицину, військову справу, філософію, астрономію, релігійні тексти. Досить важливе місце посідало вивчення мов, особливо пехлеві (середньоперської), яка була офіційною мовою перської імперії.

Система освіти включала в себе різні типи навчальних закладів - від початкових шкіл при храмах і до великих академій, розташованих у головних містах Перської імперії. Так, найвідомішою з них була академія Гунді-Шапур, котра стала важливим центром медичної та наукової освіти [57, с. 46].

Також необхідно відзначити значну роль жінок у тогочасній освітній системі, особливо це стосувалося представниць знатних родин, де досить часто дівчата отримували доволі ґрунтовну освіту. Варто наголосити, що це було досить прогресивним явищем для того історичного періоду [29, с. 416].

Однією із важливих праць, присвячених розвитку наукових знань у стародавній Персії є робота “Наука у Персії” (1970 р.), написана ірано-американським теологом та філософом Сеїдом Хоссейном Насром [66]. У роботі автор досліджує наукову традицію Персії, приділяючи вагову увагу зв'язкам природничих наук із духовністю, у роботі йдеться про синтез різнокультурних особливостей та знань, які об'єднала велика держава під своїм дахом.

Вагомий внесок у дослідження перської освіти зробив Ехсан Яршатер. Дослідження вченого 1980-их років розкрили існування розвиненої системи професійної освіти для чиновників, а також унікальну

практику “мандрівних вчителів”.

Однією із важливих знахідок стало відкриття досить розвиненої системи підготовки державних службовців. Така система включала в себе спеціалізовані навчальні заклади, у яких майбутні чиновники опановували не тільки адміністративні навички, але також вивчали літературу, філософію, правознавство та математику. Подібний комплексний підхід до навчання майбутніх управлінців забезпечував у Перській імперії досить високий рівень державного адміністрування. Ехсан Яршатер приділив феномену “мандрівних вчителів” - що було унікальним явищем у історії світової освіти. “Мандрівні вчителі” - це педагоги, які подорожували між різними регіонами Перської імперії, поширюючи культурні традиції та знання.

Дійсно революційним відкриттям стало виявлення у освітньому процесі стародавньої Персії значної ролі жінок. Всупереч досить поширеним стереотипам про обмежену роль жінок у стародавніх суспільствах, наукові дослідження Ехсана Яршатера довели, що жінки-вчителі займали вагоме місце в системі початкової освіти у Перській імперії. Вони не тільки навчали дівчат, але і досить часто виступали наставницями для хлопчиків молодшого віку [54].

Перська система освіти включала в себе різні рівні й спеціалізації. Крім загальної початкової освіти, також існували спеціалізовані школи для підготовки писарів, жерців, військових командирів та інших професійних груп. Значна увага приділялася вивченню мов, що було необхідним для ефективного управління багатонаціональною Перською імперією [54].

Також Яршатером було виявлено існування досить розвиненої системи бібліотек та скрипторіїв, де копіювалися й зберігалися важливі тексти. Такі заклади слугували не тільки сховищами знань, але і освітніми

центрами, у яких проводилися дискусії та здійснювалися наукові дослідження.

Вагомий внесок у дослідження освітньої системи стародавньої Персії здійснив Турадз Дарьяї через серію публікацій у 1990-их роках. Його праці розкривають багатогранну природу тогочасної перської освіти, де військова та цивільна підготовка були досить тісно переплетені між собою. У своїх дослідженнях науковець досить детально проаналізував складну систему іспитів, що включала в себе не тільки перевірку академічних знань, але і оцінку практичних навичок учнів та оцінку їх моральних якостей.

Одним із найбільш цінних аспектів у дослідженнях Дарьяї стало висвітлення специфіки підготовки дипломатичних кадрів. Майбутні дипломати проходили комплексне навчання, яке охоплювало вивчення іноземних мов, історії та культури сусідніх держав, міжнародного етикету. [65]. Така ґрунтовна підготовка дозволяла перським дипломатам встановлювати дипломатичні зв'язки та досить ефективно представляти інтереси своєї держави на міжнародній арені.

Антоніо Панаіно здійснив фундаментальні дослідження освітньої системи стародавньої Персії. Свою особливу увагу він зосередив на її зв'язку із зороастрійською космологією й релігійною традицією. У роботах вченого розкривається складна структура навчального процесу, у якій релігійні концепції досить тісно перепліталися із практичними знаннями. Найбільшу увагу науковець приділив системі медичної освіти, дослідивши, як саме відбувалася передача лікарських знань від вчителя до учня, включаючи вивчення методів діагностики та лікування та вивчення лікарських рослин.

Досить важливим аспектом досліджень Панаіно стало вивчення

багатомовності у освітньому процесі стародавньої Персії. Вчений продемонстрував, що навчання тут відбувалося декількома мовами, до складу яких входили авестійська, парфянська та середньоперська, що свідчить про досить високий рівень культурного розвитку та міжнародних зв'язків [65]. Подібна мовна різноманітність дозволяла учням отримувати доступ до знань різних наукових шкіл та різних культурних традицій.

Панаіно так само досить детально описав структуру навчальних закладів та їх ієрархію, визначивши, як космологічні уявлення зороастризму впливали на процес організації освітнього простору та навчальних програм. Дослідження вченого виявили, що освіта у стародавній Персії була комплексною системою, котра поєднувала наукове, релігійне та практичне навчання, створюючи при цьому цілісний підхід до формування освіченої особистості.

На особливу увагу заслуговують праці Джамшида Чоксі, у котрих розкривається складна система взаємин між майстром та учнем, де навчання не обмежується тільки технічними аспектами ремесла, а включало в себе передачу культурних кодів, соціальних норм та духовних цінностей. Чоксі досить детально проаналізував роль ритуалів у навчальному процесі, при цьому показавши, як саме вони створювали структуровану систему передачі знань й допомагали при цьому зберегти цілісність ремісничих традицій протягом багатьох поколінь.

У своїх дослідженнях особливу увагу він приділяв усній традиції як ключовому механізму збереження та передачі інформації у стародавніх суспільствах. Він продемонстрував, як через усні настанови, ритуальні практики та перекази передавалися не тільки технічні навички, але і глибинне розуміння філософії ремесла, його духовного значення і соціальної ролі [59].

Джамшидом Чоксі було виявлено, що система учнівства у стародавній Персії включала в себе складний комплекс випробувань, ініціацій й церемоній, котрі відзначали різні етапи професійного становлення ремісника.

Крім того, у роботах вченого також висвітлюється важливість невербальної комунікації у процесі навчання ремеслу, де велика частина знань передавалася через наслідування, спостереження і практичний досвід. Вчений показав, як ритуальні аспекти навчання змогли допомогти створювати міцний зв'язок між поколіннями майстрів, при цьому забезпечуючи збереження не тільки технологічних секретів ремесла, але і його культурної спадщини.

Проте, на жаль, Персія, так само як і багато інших давніх країн, залишає для дослідників значну кількість таємниць, питань та тем для наукових дискусій. Для сучасних істориків залишаються дискусійними питання етногенезу, походження, а також час появи “Авесті”, і ще багато інших запитань.

РОЗДІЛ 2

Система освіти та виховання у Стародавній Персії

2.1. Розвиток системи освіти та виховання

Стародавня Персія була однією із наймогутніших імперій стародавнього сходу, що вплинула на науку, культуру та суспільний устрій багатьох народів. Освіта та виховання в перській цивілізації посідали досить важливе місце, особливо це було відчутним серед представників знаті. Основними аспектами виховання у Стародавній Персії були фізична підготовка, моральне навчання та релігійна освіта.

Освіта у Стародавній Персії розвивалася на основі загальнодержавних потреб, вона була передусім спрямована на підготовку молоді до виконання військових і адміністративних обов'язків. Особливого значення набула та стала найбільш важливою система виховання у період правління династії Ахеменідів (VI-IV ст. до н.е.), період, коли Персія досягла вершини свого політичного та культурного розвитку.

Основною метою перського виховання було формування морально та фізично розвиненої особистості, котра могла би служити державі.

Із небагаточисельних історичних джерел, що збереглися до наших днів, можна створити уявлення про розвиток освіти у Стародавній Персії. Так, дітей у віці п'яти років починали безкоштовно навчати в школі основам читання та письму, а також основам володіння зброєю [22, с. 74].

Загалом виховання в Персії було поділене на декілька етапів, кожен з яких відповідав певному віковому періоду життя дитини:

- Дитинство (до 7 років) – це період, коли дитина як правило виховувалася у сім'ї, де і формувалися базові моральні цінності.
- Юність (7–15 років) – активний період фізичної підготовки та початкової освіти.

- Зрілість (15–20 років) – це був завершальний етап виховання, коли юнак проходив військову підготовку та навчався основам державного управління.

Перська система виховання передбачала розвиток трьох основних напрямів: фізична підготовка, моральне виховання та релігійна освіта. Перська держава була значно зацікавлена у вихованні сильної армії, саме тому фізичні вправи, боротьба, стрільба з лука та їзда верхи завжди посідали центральне місце у освіті юнаків. Грецький історик Геродот у своїй праці “Історія” зазначає щодо особливостей перського виховання наступне, що перських дітей вчили “їздити верхи, стріляти з лука та казати правду”. Зазначена тріада виховних цілей символізує три основні цінності перського суспільства: фізичну силу, військову вправність та моральну чесність [44, с. 74].

Сімейне виховання у давніх персів, так само як і у інших давньосхідних народів, було досить суворим. До досягнення семирічного віку дитині дозволялося геть усе, ніяких заборон взагалі не існувало. Проте, після закінчення цього терміну дитина мала право не послухатися лише тільки три рази, а вже на четвертий раз на дитину чекало найстрашніше покарання - смертна кара. Та дитина, що була не здатна засвоїти з трьох разів вимогу коритися, вважалася неповноцінною, “нечистою”, а на думку персів, усе нечисте було породженням царства зла та повинно було бути “очищено”.

Досить важливим засобом виховання у сім'ї у стародавніх персів вважалося привчання дітей до виконання багаточисельних обрядів, котрі супроводжували тогочасну людину протягом усього життя. Одночасно батьки дитини повинні були роз'яснювати своїм чадам основи релігії.

Засновнику династії Ахеменідів царю Киру Великому (580-530 pp. до н.е.) вдалося вперше об'єднати весь перський народ та розширити свої володіння на захід, отримавши при цьому контроль над життєво

важливими торговими шляхами. Завдяки йому у персів виникла колосальна імперія, котра в період від VI до IV ст. до н.е. простягалася від Індії до Європи, ця імперія відрізнялася своїми високорозвиненими мистецтвом, архітектурою, наукою та освітою. Особлива релігійна терпимість, що була притаманна перським царям призвела до створення досить рідкісного у історії Стародавнього Сходу феномена багатоконфесійного суспільства. У часи правління Дарія I (522-486 рр. до н.е.) у перських школах учнів навчали копіювати тексти перської клинописом, цю мову досить добре знали писарі, оскільки використовували її в основному для царських тріумфальних написів. Переважна більшість вельмож та високопоставлених перських чиновників отримували гарну освіту. Їх вчили писати арамейською мовою, котру перси використовували у державному діловодстві. Деякі давньогрецькі джерела дають нам уявлення про особливості перського освіти. Так, згідно Геродота, “після військової доблесті значною заслугою у персів вважається мати якомога більше синів. Тому, у кого народилося найбільше від інших синів, цар щороку надсилає щедрі подарунки. Оскільки головне значення вони надають чисельності. Дітей починаючи від п'яти до двадцяти річного віку вони навчають всього лише трьом речам: верховій їзді, стрільби із лука та правдивості [6, с. 74].

До п'ятирічного віку дитину не показували своєму батькові: дитина знаходилася серед жінок. Це робили для того, щоби у випадку смерті дитини у дитячому віці не засмучувати батька” [6, 1.136.]. Вважаючи, що брехня є найгіршим серед злочинів, перси вважали, що чесність, правдивість та доблесть повинні бути притаманні всім чоловікам.

Навчання хлопчиків у Стародавній Персії розпочиналося у семирічному віці. Основним джерелом їх первинних знань була Авеста - збірник священних книг, що був написаний особливим авестійським

письмом. Учні писали на глиняних черепках також і по сирій глині, використовуючи при цьому техніку письма, що була схожа з вавилонською. Після закінчення початкового навчання учні мали можливість отримати спеціальну військову чи чиновницьку підготовку, а деякі з них - освоїти професію жерця. Майбутній перський чиновник повинен був засвоїти не лише грамоту, але і навчитися бути досить помірним по життю, покірним та спокійним. Учням досить часто доводилося спати прямо на землі, вони не завжди отримувати їжу. Виховання ж майбутніх воїнів було ще суворішим. Важкі різного виду фізичні вправи повинні були зробити дух майбутнього воїна непохитним, а тіло його - витривалим та швидким.

Грецький історик Ксенофонт (431 - 355 рр. до н.е.) у своїй “Кіропедії” [7] досить детально описав, як саме до шістнадцятирічного віку сини представників перської знаті виховувалися при царському дворі. Там їх навчали верховій їзді, управлінню колісницею, стрільбі з лука, метанню спису та полюванню. Можна сказати, що задовго до Ж.-Ж. Руссо Ксенофонт створив педагогічний роман у восьми книгах, що був присвячений вихованню ідеального правителя, який повинен був бути доброзичливим по відношенню до своїх вірних підданих [7, с. 54]. У юнаків, що походили із знатних родів, намагалися розвинути якості воїна, а саме: справедливість, витривалість, слухняність, стриманість та моральність. А також їх навчали вмінням майбутніх воєначальників - здатності приймати виважені та мудрі рішення, правосуддю, поміркованості та відвазі. Коли юнакам виповнювалося 17 років, вони вирушали у військові походи, тут вони отримували своє місце у війську. Про таку систему підготовки дітей знаті досить схвально відгукувався Геродот.

Починаючи із чотирнадцятирічного віку, перські князі навчалися у чотирьох вельмож. Цих вельмож називали відповідно “мудрий”, “найбільш праведний”, “помірний” та “сміливий”. Вельможі ці вчили юнаків релігії, державному управлінню, поміркованості та мужності. Наразі практично відсутня інформація про освіту у східних сатрапіях держави Ахеменідів. У Вавилонії та Єгипті під час перською володарювання там, у школах викладали читання та письмо, граматику, астрономію та математику. У Вавилонії грамотність поширювалася так само і серед чужого населення, це стосувалося торговців та ремісників, ткачів, рибалок та інш. Значна кількість шкільних текстів збереглися у Месопотамії, це були передовсім шумеро-вавилонські словники, різні таблиці клинописних знаків та посібники з граматики [60, с. 86].

Дарій I наказав відновити медичну школу у Єгипті, але у тогочасних давніх єгиптян освіта продовжувала залишатися привілеєм знаті. Освіта ж у Стародавній Персії мало один істотний недолік - дівчат у школах не навчали. Проте у Біблії говориться, що знатні жінки були у пошані.

Після того як у 330 р до н.е. Олександр Македонський завоював Персію, зороастрийські традиції значною мірою затьмарили еллінізму освіту. Від початку панування імперії Сасанідів (224-651), Ахеменідська система освіти зазнала реформування. Зороастрійська етика прославляла давні моральні принципи: необхідність праці хлібороба, відданість родині та святість шлюбу, крім того, вона виховувала повагу до закону, і все це створювало досить міцні моральні та соціальні основи для розвитку національної освіти. До навчання були включені фізичні та військові вправи, читання (Пехлеві алфавіт), арифметика, писемність на дерев'яних табличках та образотворче мистецтво [57, с. 63].

Переможець римлян шахиншах Ірану Шапур I, що походив з династії Сасанідів, одружився на дочці імператора Авреліана, котра привезла разом із собою в м. Гондішапур двох грецьких лікарів, що були послідовниками

Гіппократа. Ці лікарі відкрили тут школу та розпочали навчати медицині. З часом Гондішапур став притулком для грецьких філософів та сирійців-несторіан, котрі зазнавали гонінь у Візантії. Вчені переводили книги з астрономії, астрології, медицині, філософії та прикладних мистецтв з грецької мови. Так, у Гондіша-пуре займались вивченням індійських трактатів з математики, медицини та астрології, а також тут вивчали китайські посібники про лікування травами. У VI-VII ст. Гондішапур поступово перетворився у медичний центр, до нього входили фармакологічна лабораторія, лікарня, будинок для перекладу медичних текстів та велика бібліотека, яка містила в собі близько півмільйона рукописів [42, с. 138].

Вчені із Візантії і Єгипту, Індії та Риму викладали тут такі науки як філософію, медицину, теологію, зороастризм та перські традиції. При правлінні Хосрова I у VI ст. н.е. у Гондішапурі приблизно 500 викладачів навчали близько 5000 студентів, котрих готували до професії. Їх навчання проходило практично у лікарні, під наглядом викладачів медичного факультету. Для того щоби практикувати у якості лікарів, необхідно було скласти іспит.

Вплив зороастризму на освіту. Релігійний вплив зороастризму був ключовим у всій системі освіти та виховання в Стародавній Персії. Зороастризм, що був заснований пророком Заратуштрою, був офіційною релігією Персії. Його вчення значною мірою формувало базові моральні цінності тогочасного перського суспільства [49, с. 75].

Основними принципами зороастризму були:

- Праведні думки
- Праведні слова
- Праведні вчинки

Зазначені постулати і становили основу морального виховання перської молоді. Дітей ще з раннього віку навчали моральних принципів

зороастризму, таких як: аша (істина, порядок), а також правильного вибору між добром та злом, підкреслюючи при цьому важливість чесності, справедливості та поваги до інших людей. Особливо це стосувалося молоді, яка походила зі знаті, котра готувалася до керування державою. Спадкоємці престолу повинні були не лише володіти військовими й управлінськими навичками, але й повинні були бути моральними лідерами для своїх підданих.

Необхідно виділити одну цікаву особливість - діти повинні були завжди говорити лише правду, брехня у Стародавній Персії вважалася дуже тяжким злочином. Згідно з ученням перського пророка Зороастра метою життя людини є відкинути брехню та затвердити істину, а це як вважалося можливо при дотриманні трьох основних умов: правильно мислити, говорити та діяти. Причому людина має свободу своєї особистості, вона вибирає рішення, а також особисто відповідає за всі свої вчинки [40, с. 153].

Три принципи, що були притаманні зороастрійській етиці це: добрі думки, слова та вчинки, наприклад підтримувати нужденних та допомагати їм. Зороастрійська етика поряд з вимогами військового товариства були спрямовані на задоволення потреб чотирьох основних станів перського суспільства: жерців, воїнів, купців та хліборобів. Крім того, зороастрійське виховання значно зміцнювало сімейні узи та почуття товариства, так само як і повагу до царської влади, а також релігійність та військову дисципліну.

Зороастризм також здійснював вплив на освітній процес, оскільки вивчення священних текстів таких як Авеста було надзвичайно важливою частиною тогочасного навчання. Знання священних текстів, тлумачення цих текстів та їх практичне застосування у житті були обов'язковими для перських молодих чоловіків, особливо для тих, хто готувався у майбутньому вступати на державні посади чи стати священнослужителем. Тексти ці містили в собі як релігійні, так і моральні настанови, які були необхідні для формування особистості [50, с. 99].

Освіта представників знаті. На особливу уваги заслуговує виховання дітей, що походили із царських родин та знаті. Виховання майбутніх правителів було надзвичайно важливою частиною державної політики. Знатні юнаки здобували значно ширшу від інших освіту. Така освіта включала наступне навчання: основам державного управління, військовому мистецтву, етикету та дипломатії, священним текстам зороастризму.

Зазначений підхід забезпечував підготовку майбутніх лідерів, що були здатні не лише вести військові кампанії, але й також керувати державою на основі моральних й релігійних принципів.

Знатні за своїм походженням перси навчалися у спеціальних навчальних закладах, таких як садра. Тут вони розширено вивчали військові та адміністративні науки під наглядом досвідчених наставників, у ролі яких виступали жерці. Окрім того, особлива увага у такій освіті приділялася вихованню правителів із почуттям справедливості, адже вважалося, що їхні дії повинні бути втіленням божественних законів. Завдяки освіті і релігійному вихованню, вся перська еліта формувалася як особлива соціальна група, котра мала не лише фізичну підготовку для служби державі, але й також глибоке розуміння моральних цінностей. Це свідчило про тісний взаємозв'язок між освітніми установами та владою в Стародавній Персії [55, с. 49].

Роль магів (жерців) у навчанні. Зороастрійські жерці, що були відомі як маги, відігравали надзвичайно важливу роль у перській системі освіти. Зороастрійські священики які називалися мобеди, досить часто виступали у ролі наставників для дітей знаті. Вони були не лише релігійними, але також і моральними вчителями, вони вчили своїх підопічних основам релігії, етики та соціальних обов'язків. Діти, що походили із знатних родин могли навчатися у магів, котрі виховували їх у традиціях, ритуалах та принципах зороастризму. Виховання під їхнім керівництвом

підкреслювало духовний аспект життя, допомагаючи перській молоді зрозуміти своє місце у світі, заснованому на принципах істини й доброчесності. Все це свідчить про тісний зв'язок між релігійною елітою і освітньою системою у Стародавній Персії [21, с. 136].

Жіноча освіта. Не дивлячись на те, що жінки у Стародавній Персії і не брали активної участі у військовому або політичному житті, вони так само отримували певний рівень освіти, особливо це стосувалося представниць знаті. Жінок навчали музики та мистецтв, рукоділля та господарським навичкам.

Жінки у Стародавній Персії відігравали важливу роль у сімейному житті а також у релігійних обрядах, вони могли мати значний вплив на виховання дітей, передаючи їм моральні та релігійні принципи. Незважаючи на те, що жіноча роль у суспільстві була менш публічною, проте освічені жінки мали велике значення у збереженні культурних та духовних традицій перського народу [25, с. 55].

Роль освіти в суспільстві. Освіта відігравала надзвичайно важливу роль у формуванні соціальної структури перського суспільства. Виховання майбутніх воїнів, чиновників та правителів цілком відповідало потребам держави у створенні сильної і стабільної імперії.

Особлива увага у освіті та вихованні приділялася формуванню громадянської відповідальності, це було причиною того, чому молодь навчали поваги до законів та державного устрою. Зороастризм, котрий відігравав важливу роль у політичному та суспільному житті Стародавньої Персії, значно сприяв формуванню морально відповідальних громадян.

У перській державі освіта була доступна насамперед представникам знаті, проте загальні моральні принципи і правила поведінки поширювалися також і на простих громадян. Проповіді священнослужителів та різноманітні релігійні обряди формували у людей розуміння важливості служіння державі та дотримання моральних норм.

Освітні заклади та навчальні методи. У Стародавній Персії освітні заклади, хоча і не були масовими, проте вони відігравали надзвичайно важливе значення для виховання еліти. Одним із найвідоміших місць для навчання юнаків у Стародавній Персії був царський двір. Тут вони здобували військову підготовку та навчалися мистецтву управління. Крім того існували і спеціалізовані освітні заклади для дітей знаті, де досвідчені наставники передавали їм свої знання та навички [24, с. 374].

Навчальні методи у таких закладах освіти включали сувору дисципліну, практичні вправи і навчання через приклад. Викладачі, зокрема військові командири та жерці, які викладали тут, відігравали провідну роль у вихованні молоді. Особливу увагу приділяли вони розвиткові фізичних та моральних якостей, а також вивченню священних текстів і основ державного управління.

Юнаки вивчали тут основи читання та письма, які були необхідними для розуміння офіційних документів та релігійних текстів. Проте більшість навчального часу приділялася тут практичним навичкам, котрі мали підготувати їх до ролі майбутніх воїнів та чиновників. Для представників знаті вивчення дипломатії та етикету так само було важливою складовою їхньої освіти [21, с. 95].

Порівняння з іншими давніми цивілізаціями. Система освіти Стародавньої Персії мала багато спільних рис із системами освіти у інших тогочасних державах, таких як Спарта, де також приділяли значну увагу фізичній підготовці та військовим навичкам учнів. Водночас, на відміну від Стародавньої Греції, де важливу роль відігравали філософські та риторичні навички, у Стародавній Персії виховання всеж більше концентрувалося на моральних якостях та навичкам служіння державі. Це в першу чергу і відображає різницю між їхніми освітніми системами: греки виховували філософів та ораторів, а перси виховували воїнів та державних діячів.

Спадщина системи освіти Стародавньої Персії. Система освіти, створена в Стародавній Персії, здійснила відчутний вплив на розвиток освітніх систем у пізніших цивілізаціях. Значна кількість аспектів перської освітньої традиції - зокрема акцент на військову підготовку, виховання моральних якостей і релігійне навчання все це були збережене та розвинено в інших імперіях, таких як імперія Сасанідів, а також у мусульманській Персії після завоювання арабами.

Окрім того, система освіти, яка базувалася на зороастризмі, мала відчутний вплив на суспільну структуру, оскільки освіта й виховання у Стародавній Персії служили засобом підтримки стабільності і могутності держави. Завдяки вихованню нових поколінь громадян, котрі були підготовлені до служби державі та дотримувалися моральних принципів, Персія змогла створити міцну імперію, яка процвітала протягом декількох століть.

Таким чином, система освіти та виховання у Стародавній Персії відігравала ключову роль у формуванні сильної держави. Вона поєднувала в собі військову підготовку, релігійне виховання, а також навчання державним наукам, забезпечуючи при цьому підготовку молоді до виконання важливих громадських функцій. Головною метою освіти було формування фізично міцних, морально відповідальних та релігійно освічених громадян. Представники знатних перських родин отримували гарне та багатогранне виховання, котре поєднувало в собі військові, адміністративні та релігійні знання, у той час, як прості люди здобували базові моральні та релігійні навички.

Основними принципами виховання у Стародавній Персії були моральна чистота, фізична сила та релігійна свідомість, котрі формувалися під впливом зороастризму. Релігія визначала основні цінності суспільства та формувала його моральні засади. Отже, система освіти Персії не лише

значно сприяла розвитку держави, але і забезпечувала спадкоємність культурних та духовних традицій.

2.2. Вплив релігійно-міфологічного світогляду на освіту та виховання

Стародавні перси сповідували зороастризм — надзвичайно самобутню, у багатьох аспектах феноменальну релігію. Назва зороастризму походить від грецької форми ймені Зороастр (по-іранськи Заратуштра).

Розвинувся зороастризм ще у давніх релігійно-міфологічних уявленнях індоєвропейців, у II тис. до н. е. від яких відокремилися іранці. На такий зв'язок нам вказує надзвичайна схожість зороастризму з індійською релігією Вед.

Так, у іранців, так само як і у ведійського населення Індії, були поширені культи предків, вогню, священних тварин, а також наркотичного напою під назвою хаома (ведійський сома). Перси вшановували ажурів, так само як індоарії вшановували всуріє, яких вони вважали не злими духами, а швидше добрими геніями. Роль нечистої сили перси та медійці відвели дівам (проте ведійські діви, навпаки, вважалися добрими силами). У релігіях іранців та індоаріїв навіть збігалися імена декотрих богів (Йіма - Яма, Андра - Індра та інш) [22, с. 45].

Творцем зороастризму прийнято вважати пророка Заратуштру. Одкровення Заратуштрі явив бог Ахура-Мазда. Незважаючи на те, що доказів історичності Заратуштри наразі не існує, але релігієзнавці вважають, що цей пророк ніяк не міг бути тільки витвором народної фантазії. Одним із приводів вважати так є те, що, як вважається його ім'я надто вже по земному звучить (це ім'я означає “погонич верблюдів”, або “власник золотих верблюдів”, або “власник старих верблюдів”). Наразі

вченим не вдалося з'ясувати, коли саме жив Заратуштра. Існує декілька версій с приводу цього - що у VI ст. до н. е., або ж значно раніше.

Іранська традиція вважає пророка Заратуштру вихідцем із міста Рага (неподалік Тегерана), його родовід виводить із клану мідійських жерців-магів Спітами. Вважається, що Заратуштра накликав на себе гнів земляків своїм реформаційним віровченням та змушений був рятуватися втечею до Східного Ірану.

Бактрійський володар на ім'я Віштасп (деякі науковці ототожнюють його з батьком Дарія I Пстаспом через схожість їхніх імен, проте, як відомо, Пстасл царем не був) навернувся Заратуштру в його віру. На 77-ому році свого життя Заратуштра загинув від рук жерця-язичника. Необхідно відзначити, що наразі невідомо чи є у цій легенді хоча б крихта історичної правди.

Все зороастрійське віровчення було викладене у “Авесті”. Автором Авести традиція вважає самого пророка Заратуштру. Назву цієї священної для іранців книги найчастіше перекладають як “основа” або “закон”. Вперше жерці текст Авести записали у середині I тис. н. е. спеціальною авестійною абеткою. У період арабських завоювань текст Авести вдалося зберегти паренам, котрі, на відміну від переважної більшості народів Ірану, відмовилися бути навернутими до ісламу [20, с. 75].

Авеста містила в собі 21 релігійну книгу, проте повністю до наших днів збереглася тільки 19-та книга - “Вендідад” (або “Ведівдат”) - “Кодекс проти девів”, частково уцілив також текст ще трьох книг. Найдавнішою із всіх частин Авести вважаються “Гати” (тобто “поеми”), які увійшли до основної книги Авести “Ясни” (книга гімнів та молитов). Мова “Гаг” (а її називають давньоперською, авестійською, зекдською чи гатською мовою)

має відмінності від мови всіх інших частин Авести. “Гати” почали складатися ще у період правління Ахеменідів, проте остаточно вони були кодифіковані лише у часи Сасанідів [5, с. 295]. Наймолодшою частиною “Авести” є “Бундегеш” - це легендарний життєпис Заратуштри і пророцтво про кінець світу [1, с. 65].

Точного датування Авести не існує. Частина науковців вважають її батьківщиною Північно-Західний Іран (а саме Мідію), інші ж вчені її батьківщиною вважають Північно-Східний Іран (а саме Бактрію та Маргіану — нинішню територія Таджикистану та Афганістану). Крім того існує гіпотеза, згідно якої спочатку у Ірані існували цілі дві окремі релігії: релігія магів у північно-західних областях Ірану і релігія “Авести” у її північно-східній частині, і тільки коли утворилася держави Ахеменідів ці дві релігії злилися у одну.

Новаторський характер зороастрійського віровчення визначали три основні ідеї: у світі ведеться непримиренна боротьба між світлом та темрявою, добром та злом і правдою та неправдою; вже розпочався третій, заключний етап цієї боротьби, котрий має завершитися перемогою світла, добра та правди; кожна людина світу повинна брати безпосередню участь у цій космічній боротьбі, для того аби наблизити прихід царства Добра [44, с. 63].

Розглянемо докладніше ці ідеї Заратуштри, котрі принесли йому шану та славу великого релігійного реформатора.

Дві антагоністичні сили, котрі ведуть між собою жорстоку та запеклу боротьбу, це генії світла, добра та правди - ахури та духи темряви, зла та неправди - деви. На чолі світлого воїнства стоїть Ахура-Мазда (у ахеменідських текстах - Аурамазда, а у давньогрецьких - Ормузд)

- “Мудрий Господь”. На думку іраністів, символом його правив крилатий сонячний диск з уписаною до нього фігурою доволі симпатичного бороданя - фараор. А ось злих духів очолює Анхра-Майнью (у стародавніх грецьких текстах - Аріман). Соратниками Ахура-Мазди вважаються амеша-спента. Це безсмертні святі із промовистими іменами, які означають праведну думку, владу, істину, цілісність, безсмертя та благочестя. У свою чергу, їм послугують ангели-язшш (у пізнішому прочитанні — ізеди, йєзди) які були втіленням чистих стихій (сонце, повітря, вогонь, небо, вода та вітер) і моральності (правда, добро світло тощо). Посіпаками ж Анхра-Майнью є, звісно, негідники. Грецьким ім'ям одного з яких, Асмодеєм, у часи середньовічної Європи називали самого диявола (а у Талмуді він - охоронець захищених скарбів та секретів, та будівничий Соломонового храму у Єрусалимі).

Добрий Ахура-Мазда і злий Анхра-Майнью були братами-близнюками, синами бога долі та часу Зервана. Культ Зервана виник у період правління династії Ахеменідів. Обидва ці боги своїми спільними зусиллями, на паритетних засадах, створили Всесвіт. Ахура-Маздою було створене все чисте, світле та корисне для людини, у той час як Анхра-Майнью створив все темне та шкідливе для людини (зиму, холод та спеку, смерть та хвороби, хижаків, скорпіонів та гадюк, іржу та плісняву, каламуть та гниття, а також найпершу жінку - дияволицю і повію Джах, хоча не від неї, а від міфічного Гайямарти і пішов рід людський [40, с. 74].

Отже, зороастризму були притаманний досить яскраво виражений дуалізм, що у світових релігіях не має аналогів. Де ж шукати витoki цього феноменального дуалізму? Одні вважають, що їх треба шукати у природних контрастах Іранського нагір'я. Проте подібні природні контрасти існували так само і у ряді інших країн, проте подібний релігійний дуалізм на тих територіях не виник. не має аналогів. Міфології

індоевропейців на той час ще не були відомі ідеї про зіткнення двох полярних начал, ця міфологія проросла вже на іранському ґрунті. На думку інших дослідників найімовірніше, що дуалізм “Авести” було породжено внаслідок традиційної ворожнечі між землеробами й кочівниками-скотарями.

Кожна людина сама бере посильну участь у цій боротьбі між добром та злом, людина сама вирішує, на чий саме бік стати (з цього бачимо, що зороастризм фанатизм не був притаманний). Якщо людина прагне потрапити до раю, тоді вона повинна підтримувати Ахура-Мазду, тобто жити за правдою, та навпаки, якщо людина не боїться опинитися у пеклі, тоді вона повинна допомагати силам зла, тобто така людина повинна стати єретиком, грабіжником, розбійником, клятвовідступником та обманщиком. Людина, яка являється кандидатом у праведники повинна дотримуватися чистоти (вважалося, що можна “очиститися” коров’ячою сечею, піском та водою), дотримуватися порядку, бути милосердним, допомагати одновірцям, поважати і любити своїх родичів та земляків, народити дітей, говорити виключно правду, сумлінно ставитися до своїх професійних обов’язків, дбайливо ставитися до худоби і землі, вшановувати священний вогонь та всі інші Чисті стихії тощо. Цікавим є той факт, що зороастризм досить несхвально ставився до пустельництва, воно вважалося у зороастризмі марною тратою часу й сил, коли необхідно боротися з силами зла. Такі життєві принципи і стали рисами національного характеру тих іранців, котрі не зреклися своєї релігії у ісламський період, вони допомогли їм вистояти у часи лихоліття. Ці принципи проходили наскрізною ниткою у вихованні дітей та освіті у стародавніх персів [24, с. 352].

Сам морально-етичний каркас зороастризму зводився у часи перехідної доби від кочового до осілого способу життя. Власне через це

Авеста і радила вірним з особливою пильністю дбати про землеробство, виноградарство, садівництво та приплід худоби. Так само вона заохочувала розвиток ремесел, крім тих, які були пов'язані із застосуванням вогню (тому, щоби не осквернити вогонь).

Крім того Заратуштра безкомпромісно засуджував криваві жертвоприношення, хижацький забій худоби, що вважалася основним багатством людини. Проте він закликав знищувати гадюк, скорпіонів, мурах та інші види шкідників. Найтяжчими гріхами Заратуштра вважав порушення ритуальної чистоти (кремацію трупа), статеві збочення та споживання мертвечини.

Зороастризм висунув досить новаторську ідею про цілковиту залежність посмертної долі людини не стільки від праведності та етики її життя, скільки від віри людини у кінцеву перемогу бога Ахура-Мазди і боже одкровення у вченні Заратуштри. Без віри у кінцеве спасіння - обійстя істини, тоді раю людині не бачити, як своїх власних вух. Така важлива догма істотно зближує зороастризм з християнством та ісламом [21, с. 78].

Шлях до раю або ж пекла у зороастризмі змальовано так: упродовж трьох ночей та трьох днів душа небіжчика перебуває біля його тіла, і лише на світанку дня четвертого душа опиняється поблизу чарівного “мосту винагородження” - Чінват. Цей мост перед праведникам починає ширшати, а перед грішниками Чівант звужується. Праведну душу там зустрічає дівчина неземної вроди, вона супроводжує душу на небо, до вершини блаженства — Безкінечного Світла. А ось душу грішника тягне до мосту Чінвст силоміць демон смерті. Її там зустрічає дивне створіння - “юна дівчина, що анітрохи не була схожа на юну дівчину”... саме з таким

екзотичним провідником душа грішника і потрапляє до пекла Анхра-Майнью і його посіпак.

Вперше саме зороастризм сформулював ідею про страшний суд і кінець світу. Згідно з віровченням зороастризму, одразу після перемоги бога Ахура-Мазди над Анхра-Майнью на землі повинні з'явитися три спасителі - Саошіянти (це родичі Заратуштри або ж, згідно іншої версії - сам Заратуштра лише у новій іпостасі). Бог Анхра-Майнью разом з усім його нечестивим воїнством загинуть під їх могутнім натиском, мертві зможуть воскреснути та злитися зі своїми душами. Після цього повинно настати вічне царство правди та добра. А ось грішники разом із праведниками впродовж трьох днів будуть пити розплавлений свинець. Цей свинець праведникам не завдасть жодної шкоди, а для грішників він стане останнім покаянням. Потім як праведники, так і грішники зап'ють це очисне питво білою хаомою. Цю хаому їм власноручно приготує Спаситель. Потім настане фізичне безсмертя для всіх. Таким чином, за словами відомої дослідниці М. Бойс, у зороастризмі "віра у День Суду цілковито набуває свого жахливого змісту, адже тут кожна людина повинна відповідати за долю своєї душі, а також поділяти відповідальність за долю світу загальну для всіх" [19, с. 173].

Зороастрійський ритуал так само самотній, як і віровчення. Цей ритуал складався із обрядових очищень, жертвоприношень, підтримування священного вогню, а також приголомшливих поховань. Спочатку зороастрійці справляли культ просто неба. У період правління династії Ахеменідів у них з'явилися перші храми. У цих храмах ніколи не згасав священний вогонь, що був символом перемоги над темрявою та злом.

Всі храми вогню мали свою ієрархію, найсвятішим з них вважався вогонь у храмі царя Варахрана (пізніше Бахрам), який складався із

шістнадцяти видів вогню. Так, одним із головних вважався вогонь, що був одержаний від удару блискавки у дерево, чекати на такий вогонь інколи доводилося не один рік). Від Варахрана свій вогонь запалювали периферійні храми другого й третього рангів. Така ієрархія вогнів досить сакралізувала соціальну й політичну ієрархію.

У храмах вогню молитву могли справляти тільки жерці - атравани. Вони вбиралися у спеціальне біле вбрання й пояс, який був сплетений із 72 вовняних ниток. Атравани використовували для підкладання дров у вогонь спеціальний інструмент. Пересічні зороастрійці повинні були молитися п'ять разів на день, просто неба, обернувшись своїм лицем до сонця.

Авеста вимагала дотримання цілого ряду заборон та обмежень, особливо під час перебування на похованнях [1, с. 207]. Абсолютно все, що мало будь-яке відношення до смерті, у першу чергу труп небіжчика, вважалось ритуально-нечистим. Будь-який дотик до небіжчика був заборонений навіть для найближчих його родичів. Всі ритуальні обов'язки повинні були здійснювати спеціальні мийники трупів, які називались насасалари. Їх професія була спадковою, вони нагадували індійських "недоторкуваних" своїм місцем у суспільстві. З метою того, щоби труп не зміг осквернити чистих стихій (землі, вогню та води), його не закопували в землю та не спалювали вогнем, труп небіжчика віддавали на поживу хижим птахам чи собакам (кінь, корова та собака у зороастрійців вважалися священними тваринами). Зороастрійські цвинтарі, що називалися дакхми - це були невисокі "башти мовчання", які у Західному Ірані ще називали чортагами, тобто "чотирма арками" (саме від цієї назви і походить європейське слово "чертог") [22, с. 57].

Верх такої дакхми являв собою східчасту воронку у якій був колодязь всередині, де трьома концентричними колами були розташовані

заглиблення для трупів. Найбільші заглиблення для чоловічих, середні — для жіночих, а невеликі внутрішні були дитячі. Могильники-насасалари у ці заглиблення клали тіла небіжчиків, туди злітали одразу на свій кривавий бенкет коршаки. Голі кістки згодом скидали на дно колодязя у центрі дакхми.

Дакхми (наразі у Ірані їх збереглося тільки дві - у Кермані і Йезді) вважалися проклятим місцем, де на свій шабаш збиралися деви. Саме тому дакхми рекомендувалося обминати десятою дорогою. Вони дотепер оточені ореолом таємничості. Туристам, котрі із цікавості намагаються наблизитися до дакхми, спеціальні сторожі ввічливо, проте рішуче заступають дорогу.

Необхідно відзначити, що у Стародавньому Ірані інколи небіжчиків ховали у саркофазі, та навіть вкривали воском та закопували або у домовині, або ж без неї у землю чи спалювали на вогні. Сучасні науковці ще не змогли пояснити існування такого неортодоксального поховального обряду у зороастрійському Ірані [24, с. 93].

Так само у зороастрійців існував і ритуал, що був пов'язаний із культом предків. Зороастрійці повинні були жертвувати духам предків, щоб заручитися їхньою допомогою - фравашам тобто одяг і їжу.

Не тільки смерть, а і хвороба, каліцтво, пологи та поява дитини на світ вважалися у зороастризмі скверною. До всіх калік зороастрійці ставилися із неприхованою жорстокістю, бажаючи при цьому побачити їх краще мертвими, аніж живими.

Остаточо зороастризм сформувався у період правління династії Ахеменідів, саме тоді він перетворився у Ірані на державну релігію. У наукових колах існує гіпотеза, що прихід до влади династії Ахеменідів

супроводжувався релігійною реформою. Ніби, Ахеменіди, поваливши у 550 р. до н. е. владу своїх попередників - мідійських царів, почали спиратися не на мідійських жерців-магів, а на жерців культу Ахура-Мазди атраванів. Саме в цей період і настав час Заратуштри і його віровчення. Опоненти цієї концепції наголошують на тому, що мідійські маги у часи правління Ахеменідів мали чималий авторитет у суспільстві - вони супроводжували у військових походах царське військо, були наставниками царевичів, тлумачили царські сни тощо). Проте перські царі, наголошували на своїй прихильності до культу Ахура-Мазди, а своїх ворогів вони зневажливо називали “шанувальниками де-вів”. Таким чином, бачимо, що категорично заперечувати цю версію про ймовірний зв’язок між одержавленням зороастризму Ахеменідами та політикою, напевне, не варто [19, с. 111].

Ахеменіди повели боротьбу із архаїчним культом девів та здійснили строгу централізацію зороастрійської релігії, на це нам вказує “Антидевівський напис” Ксеркса [2]. Релігійний централізм особливо посилювався у період правління династії Сасанідів (III - VII ст.), часи, коли зороастризм став знаряддям іранців у їхній боротьбі із християнськими державами Середземномор’я та мусульманським Халіфатом. Сасанідський зороастризм вирізнявся своєю нетерпимістю до християн, назореїв, іудеїв, індуїстів, буддистів та інших іновірців). Саме у період Сасанідів остаточно оформилась Авеста. Такий релігійний клімат був лише у самому Ірані, проте на завойованих персами територіях, ставлення персів до місцевих релігій було досить толерантним і, як повідомляв Страбон, вони пошановували чужих богів.

Зороастрійська община була замкненою, що робило її досить міцною. Зороастрієць, клявся у вірності своїй релігії та одружувався з

одновіркою, як того і вимагала “Ясна”. Отже зороастрійцями не ставали, а ними народжувались [32, с. 85].

До перемоги ісламу в VII ст. н. е., зороастризм продовжував залишатися національною релігією Ірану. Водночас він набув і космополітичних рис на ґрунті створення світової імперії Ахеменідів, а згодом і імперії Сасанідів. Авеста значно вплинула на релігійні уявлення євреїв, християн, римлян, інших народів Середземномор'я. Під впливом зороастризму у курдів Передньої Азії виникла секта ієзидів (єзидів), котра успадкувала прадавні арійські вірування (вшановувала бога-павича Малакі-тауза). Крім того, зороастрійського впливу зазнали так само і декотрі релігії кавказьких народів. Зороастризм, як національна релігія зберігся у гебрів (“невірних”) Ірану. Різновид зороастризму у Індії сповідують і вогнепоклонники-парси. Вони дотримуються обрядової чистоти, у храмах підтримують священний вогонь та ховають своїх покійників у “баштах мовчання”.

Вцілому зороастрійське віровчення не гребувало давнішими релігійно-міфологічними уявленнями іранців. У Авесті, був присутній індоіранський бог Хаома (який, надзвичайно схожий на ведійського Сому). Хаома одночасно персоніфікувався і як божество, і як жрець, і як наркотичний жертвний напій, котрий давав “силу всьому тілу” та забезпечував “перемогу над ворогом та зцілення”. У зороастрійській міфології також зберігся культ Вайу — повітря і вітру. Вайу, як це наголошувалося у пехлевійських текстах, “перетворився на місце змішання сил добра й сил зла”. Саме він переправляв через чарівний міст Чінват душі праведників, а душам грішників чинив перешкоди [42, с. 149].

Надзвичайно важливу роль у релігійно-міфологічних уявленнях персів відігравав культ богині священних вод та народжуваності Адвісури-

Анахіти. Авестійська книга “Яшта” цю богиню змальовувала пишногрудю та стрункою білорукою молодичкою, котра подорожувала на чотирикінній колісниці. Вона нищить демонів та іншу нечисть, дарує велич та багатство. Серед сучасних науковців існує припущення, що культ Адвісури-Анахіти міг бути іноземного походження, можливо адаптацією на іранському ґрунті грецької богині Анаїтіди, котру вшановували у Малій Азії.

Але найбільш популярним у Ірані (звісно, після Ахура-Мазди) був культ Мітри (Міфри). У період архаїки іранський Мітра (так само як і його індійський тезка) був, швидше за все, солярним культом, оскільки його “день народження” відзначали 25 грудня - у період зимового сонцестояння. Саме ім'я “Мітра” означає “вірність”, а отже, цей культ мав водночас так само етичне забарвлення. Мітру вважали богом договору та домовленості, охоронцем порядку і законності. У IV ст. до н. е. цей архаїчний культ узаконив цар Артаксеркс. У період Парфянського царства і Римської імперії (III ст. до н. е. - V ст. н. е.) культ Мітри поширився далеко за межі Ірану [50. с. 74].

У період правління династії Сасанідів вагому роль у духовному житті іранців відігравало маніхейство. Ця синкретизована релігія з'явилася в III ст. н. е., вона увібрала в себе елементи християнства, буддизму та гностицизму. Засновником маніхейства був Мані, він вважав, що кожна людина може звільнитися з-під влади диявола, але для цього людина повинна цуратися усіх земних утіх та вести аскетичний спосіб життя. Проте, за свої небезпечні для зороастризму проповіді Мані поплатився власним життям.

Отже, релігійно-міфологічний світогляд іранців у давню добу носив політеїстичний характер, проте поява зороастризму стала кроком

назустріч монотеїзму. Перси надавали великого значення освіті та знанням. Великі бібліотеки та академії значно сприяли розвитку науки й філософії, формуючи інтелектуальне середовище, у якому розквітали ідеї та дослідження.

РОЗДІЛ 3

РОЗВИТОК НАУКОВИХ ЗНАНЬ У СТАРОДАВНІЙ ПЕРСІЇ

3.1. Розвиток писемності, літератури та філософських ідей

Стародавня Персія була однією із найвеличніших держав та цивілізацій свого часу, і розуміння ступеню розвитку знань у одній державі може дати уявлення про рівень розвитку в усьому тогочасному суспільстві, до того ж вплив, що здійснили перські наукові вчення на людство важко заперечити, або перебільшити.

Стародавня Персія, котра охоплювала землі сучасного Ірану, є однією з найдавніших цивілізацій світу, її вплив поширювався на весь тогочасний Близький Схід, Індію, Центральну Азію, а також частини Європи. Унікальна історія Персії створила умови для розвитку гуманітарних наук, зокрема історії, філософії, літератури й права, наук що можна виділити як основні у гуманітарному спрямуванні.

Перси запозичили вдосконалене асирійське клинописне письмо, пристосовавши при цьому його до своєї мови. На основі запозиченого клинопису вони створили клиноподібний алфавіт. Саме цим письмом були складені давньоперські історичні і будівельні написи. Клинописом написаний також великий Бехістунський напис Дарія I 522-486 рр. до н.е. Довгий напис перською, еламською і вавилонською мовами, що був маніфестом в якому Дарій I повідомляв про придушення сепаратистських повстань і відновлення єдності держави, став саме тим ключем для вчених-мовознавців, що допоміг їм у розшифровці мов народів Месопотамії [5, с. 290].

Персидська імперія, особливо у часи правління династії Ахеменідів (550–330 рр. до н.е.), досить активно розвивала свої історичні знання. Дарій I вперше запровадив запис історичних подій на монументах та у офіційних документах. Знаковим прикладом цього є Бехістунський напис - одне із найважливіших історичних джерел, у котрому не тільки зафіксовано основні події з правління Дарія, але і яке стало ключем до дешифрування давньоперських текстів. Запис історії відігравав важливу роль у зміцненні легітимності правління царів та збереженні спадщини імперії.

Бехістунський напис - один із найважливіших пам'ятників стародавньої Персії, створений за наказом Дарія I близько 520 р. до н.е. Він був висічений на скелі Бехістун (сучасний Іран) і являється ключовим джерелом у вивченні історії Персії періоду Ахеменідів. В ньому цар Дарій I наголошує на своїй легітимності як правителя: «Я - Дарій, великий цар, цар царів, цар країн з усіма людьми, цар на цій великій землі далеко простягнутій...», розповідає про свої перемоги, зокрема над узурпатором Гауматою: «Царство було забрано у Камбіса... Тоді Гаумата, на ім'я Маг, взяв трон. Він обманом захопив царство і правив ним.», та «Я боровся з дев'ятьма царями за один рік... У всіх цих битвах я переміг за допомогою Ахура-Мазди.», також імператор наголошує на тому, що має божественну підтримку: «За допомогою Ахура-Мазди я переміг їх і знищив їхню армію. Так, за допомогою Ахура-Мазди я став царем. Ахура-Мазда дарував мені царство». Значення цього напису важко переоцінити, адже він надає нам уявлення про досить важливий період становлення Перської держави. Це визначає навіть сам автор пам'ятки, посилаючи у майбутнє «О, люди майбутніх часів, не знищуйте цього напису. Захистіть його!».

Після Ахеменідів, варто також згадати і епоху Сасанідів (224–651 рр. н.е.), - часи, коли активно розвивалася історіографія. За часів Сасанідів

з'явилися масштабні збірники історичних подій, такі як “Худай-намак”, які пізніше стали основою для арабських та перських історичних хронік.

“Худай-намак” – це зібрання творів в якому описується історія перської держави, починаючи з міфічних та напівміфічних часів, і закінчуючи правлінням династії Сасанідів [12, с. 337]. Цей текст написаний у значно пізніші часи, і його цінність полягає в більшій кількості інформації, що він може нам надати, хоча й в місцями завуальованій формі.

Філософські ідеї в Персії тісно перепліталися з релігійними поглядами, особливо зі зороастризмом - головною релігією імперії. Зороастризм, заснований пророком Зороастром (Заратуштрою, Заратустрою), мав досить значний вплив на етичні та метафізичні вчення Персії. Основні принципи зороастризму, такі як концепція добра і зла, дуалізм та моральний вибір, стали основою для філософських дискусій. Вони сприяли розвитку етичної думки та правових кодексів, що вплинули на формування соціальної ієрархії та управління в імперії [49, с. 106].

Далі варто детальніше зупинитися на основних принципах Зороастризму.

1. Дуалізм: боротьба добра і зла. Центральною ідеєю зороастризму є концепція дуалізму — постійної боротьби між силами добра і зла. Головним богом у зороастризмі є Ахура-Мазда (Ормузд), творець всього сущого і втілення добра. Йому протистоїть злий дух Ангра-Майнью (Аріман), який втілює зло, хаос і темряву. Цитата з Авести: «Ахура-Мазда, Всевишній, править правдою, світлом і праведністю, а Ангра-Майнью несе хаос і брехню». Певною мірою це перекликається з уявленням світу

інших народів, наприклад слов'ян, де також існує концепція постійної боротьби за баланс між добром і злом.

2. Концепція Аша та Друдж: істина і брехня. Зороастризм будується на моральних категоріях, де істина (правда) відома як Аша (або Арта), а брехня — Друдж. Аша — це божественний порядок всесвіту, праведність і гармонія, які люди повинні дотримуватись. Цитата з Авести: «Я поклоняюся Аші, шляху правди і порядку, який приносить процвітання. Друдж — це хаос і брехня, і ті, хто живуть у брехні та несправедливості, підтримують Ангра-Майнью» [32, с. 93].

3. Свобода волі та моральний вибір. Важливою характеристикою зороастризму є вчення про свободу волі. Людина має право обирати між добром і злом, і цей вибір визначає її духовний шлях та посмертну долю. Ахура-Мазда створив людей, щоб вони самі вибирали шлях праведності. У Авесті говориться: «Нехай кожен чоловік чи жінка, коли обирають між добром і злом, оберуть світло і правду Ахура-Мазди. Люди, які вибирають шлях добра і правди, отримають благословення після смерті і будуть вічно з'єднані з Ахура-Маздою, тоді як ті, хто обирає зло, будуть засуджені до покарання». Це перекликається вже з християнським вченням, де люди є створіннями що наділені свободою волі, і мають самі прийти до шанування Бога та наслідування його настанов.

Зороастризм заснований на трьох етичних принципах, які є основою моральної поведінки: Добрі думки (Humata), Добрі слова (Hukhta), Добрі вчинки (Hvarshta). Цитата з Авести: “Нехай твій розум прагне до добра, нехай твої слова будуть праведними, нехай твої дії приносять благо всім” [1, с. 46].

4. Месіанська концепція: Саошьянт. Зороастризм містить елемент месіанської віри — очікування приходу спасителя, відомого як Саошьянт. Саошьянт повинен прийти в кінці часів, перемогти Ангра-Майнью і принести світове відродження. Цей процес відновлення завершиться остаточною перемогою добра над злом. У Авесті говориться: "Коли настане час, прийде Саошьянт, і світ буде очищений від брехні, від зла Ангра-Майнью. Саошьянт відродить мертвих і приведе людство до вічного блаженства в оновленому світі» [1, с. 52]. Тут ми знову можемо помітити схожість з більш пізнім християнством, та пророцтвом другого пришествя месії, що також, до речі, має супроводжуватися воскресінням мертвих.

Окрім цього, перси розвивали ідеї про світобудову, космологію та моральну відповідальність, які мали вплив на філософські традиції інших культур, таких як грецька і індійська філософії. Взаємодія зі Сходом та Заходом сприяла поширенню перських філософських ідей і поза межами імперії, зокрема до еллінського світу.

Літературні досягнення стародавньої Персії напевне мали вирішальний вплив на розвиток перської культури і суспільства. Серед найдавніших перських текстів - священна книга зороастризму Авеста. Цей твір є не лише релігійним текстом, але й літературною пам'яткою, котра описує міфологію, ритуали та космологію персів. Мова Авести є унікальною, як стверджувалося, не зустрічалась вони ніде крім самої цієї релігійної книги. Мова ця вивчалася й систематизувалася в межах релігійної науки давніх персів. У період Сасанідів також розквітла література, особливо завдяки розвитку наукових і філософських текстів.

Перська література на той час охоплювала значну кількість жанрів: починаючи від епічної поезії до релігійних трактатів та наукових праць.

Збірник оповідань “Шах-наме” [11], що був складений Фірдоусі, є одним із ключових літературних творів, що зберегли елементи стародавніх міфів та історій про перських царів. Ця збірка є одним з найважливіших літературних творів перської культури, так само як і одним із найбільших епічних творів світу, описує історію Ірану від створення світу до арабського завоювання Персії у VII ст. [31. с. 83]

Перська правова система ґрунтувалася на поєднанні світських та релігійних законів. Однією з найбільш відомих правових систем стародавньої Персії є закони Ахеменідів, що не були записані у якийсь конкретний звід. Ці закони регулювали обов'язки громадян, соціальні відносини, податкову систему та судову практику ґрунтуючись на філософсько-релігійних засадах Зороастризму.

Правова культура стародавньої Персії продовжувала розвивалася за часів Сасанідів, коли було створено великий звід законів, відомий як “Мадіган-е Хазарадат”. Ця збірка включала як світські, так і релігійні норми, що керували життям суспільства. Далі ми наведемо основні положення що були гарантовані даної збіркою.

1. Право власності та спадщина. Значна частина тексту присвячена регулюванню питань власності, володіння землею та спадкування. Було встановлено, що власність повинна бути належним чином захищена, а спадщина мала розподілятися відповідно до встановлених норм, зокрема між чоловіками і жінками. “Всі люди повинні берегти і охороняти власність своїх предків і не порушувати прав спадкоємців. Нехай кожен отримує свою частку, як це визначено законом і традиціями”.

2. Регулювання шлюбу та родинних стосунків. Важливе місце займали закони, які регулювали шлюбні відносини, права і обов'язки

подружжя, а також питання розлучення. Шлюб вважався священним союзом, і до нього ставилися з великою повагою. Закони захищали права жінок і чоловіків у шлюбі, регулювали майнові відносини між подружжям. “Шлюбний союз повинен бути заснований на згоді обох сторін, а також на вірності і взаємній підтримці. Нехай кожен у шлюбі виконує свої обов’язки праведно і справедливо”.

3. Права і обов’язки підданих. Правовий кодекс також визначав обов’язки громадян щодо держави та їхніх прав на справедливий суд. Важливим принципом було те, що кожен громадянин, незалежно від статусу, має право на справедливий розгляд його справи. “Кожен чоловік і жінка мають право звернутися до суду у разі несправедливості і вимагати правосуддя відповідно до законів”.

4. Кримінальне право. Закони передбачали покарання за злочини, такі як крадіжка, обман, вбивство та інші серйозні правопорушення. Покарання варіювалися від штрафів і компенсацій до тілесних покарань або навіть страти у випадках серйозних злочинів. “Кожен, хто вчиняє злочин, повинен відповідати за свої дії перед законом, а покарання має відповідати тяжкості злочину”.

5. Права рабів. У сасанідському суспільстві існувала практика рабства, але раби мали певні права, що регулювалися законом. Вони могли отримати свободу за певних обставин, а також мали право на захист від жорстокого поводження. “Господарі не мають права зловживати владою над своїми рабами, бо вони також створені за образом божим і повинні бути захищені законом”.

Таким чином, наукові знання в стародавній Персії розвивалися в контексті багатої культурної спадщини, що поєднувала впливи різних

цивілізацій та релігійних течій. Історичні хроніки, філософські ідеї, літературні твори та правова система стали базисом для подальшого розвитку гуманітарних дисциплін у пізніших епохах та інших регіонах, зокрема в середньовічній Європі, елліністичному та арабському світах.

3.2. Еволюція природничих знань у Стародавній Персії

На схід від Месопотамії простягається велике Іранське нагір'я, яке межує на сході з долиною Інду, на півночі доходить до Каспійського моря, а на півдні - до Перської затоки біля якої була розташована Персія. У 558 р. до н.е. створюється незалежна Перська держава Ахеменідів, яка швидко посилюючись перетворюється у гігантську деспотію, що підкорює Вавилонію, Ассирію, країни Малої Азії, Єгипет, Палестину, Фінікію, Сирію, народи Середньої Азії. Війна проти греків привела Персію до катастрофи: у 330 р. до н.е. Перська деспотія була зруйнована Александром Македонським. Народи, що входили до складу Перської держави включаються до елліністичної культури.

Історію перських народів прийнято розпочинати з періоду домінування Еламу на цих територіях. Стародавньоіранське панування поділяється на декілька етапів: кінець IV тис. – VII ст. до н.е. – поява й розквіт еламської цивілізації, VIII – середина VI ст. до н.е. – мідійська доба, середина VI – 330 р. до н.е. – ахеменідський період. Елам дуже пов'язаний із історією Месопотамських держав майже в усіх аспектах свого розвитку й існування. І звідси логічно випливає, що культурні й будь-які здобутки були взаємопроникними по своїй природі між цими державами. Більше, звісно, запозичував Елам у своїх сусідів, хоч і був більш давньою цивілізацією. Навіть той Шумер, про який ми майже нічого не знаємо, відіграв свою роль у становленні Еламу: спочатку шумерські

клинописні тексти перейняли Аккад та пізніше створений Вавилон, а потім, через їхній тісний взаємозв'язок – Елам [28, с. 130].

Це також відображено через міфологію: на території всієї Месопотамії не було єдиного божества, якому люди би поклонялись, був своєрідний пантеон; такий самий пантеон був сформований і в давніх еламів. Не можна стверджувати, що й наукові успіхи Еламу були автохтонними і ні в кого не запозиченими. Зокрема, це відображалось в еламському культі гадюки, яку зображували на посуді, рельєфах, царському троні, а іноді й взагалі з людською головою. Завдяки цьому еламіти, коли бачили гадюку вживу, то ні в якому разі її не вбивали й не споживали, навпаки – намагалися більше вивчити її будову та способи пристосування до навколишнього середовища. Тому можемо стверджувати, що зародки зоології тут були уособлені й модифіковані в образ гадюки [32].

Також вони вшановували на початках богинь-матерів: Кірірішу, Парті та Піненкір. Це свідчить, по-перше, про віру в материнське походження й матріархат у ранньому Еламі, й, по-друге, про федеративний устрій Еламської держави, бо кожен федерант прагнув мати свою богиню-матір. Тому протягом III тис. до н.е. населення, споглядаючи на небо, намагалися там знайти своїх верховних богинь. Цей фактор спричинив безпосереднє зацікавлення небесними тілами, і надто примітивний, «первісний» єдинопочаток космічних уявлень у еламів. На жаль, до нас не дійшли свідчення того, як вони взагалі сприймали ті чи інші явища: день і ніч, похмурий і ясний день, навіть ті ж зорі, які вони могли бачити, чи дійсно вони їх сприймали як божеств? Є версії, що походження всіх культових створінь, богів, і т.д. вони намагалися віднайти на землі: могли надавати міфічних значень тим самим кісткам померлих як людей, так і тварин. Якщо вже вести мову про поховання, то вони в них, як не дивно, були [34, с. 15].

Наряду з іншими релігійними аспектами: жертвоприношення, паломницькі процесії до культових місць, богослужіння. Вірили також у потойбічне життя, бо клали мерцю з собою супровідний інвентар. Ці факти можуть інтерпретуватись як такі, що свідчать про те, що еламіти могли знати властивості ґрунтів на територіях власних поселень під час риття могил для померлих. Та й взагалі до природних багатств вони ставилися з повагою, навіть є версії, що під вечір, коли сонце заходило, вони молилися своїм богиням, «щоб знову настав день, і земля, на якій вони живуть, знову прокинулась». Розвиток сусідніх держав теж давав свій ефект: культурні на наукові традиції, які виникали в тій же Месопотамії, внаслідок «взаємозавойовницького обміну» насичували Елам новими винаходами: через війни з Аккадом вони могли запозичити нові методи художнього ремесла – збагатити власну глітику, яку вони започаткували ще в IV тис. до н.е., новими формами. Одна з найбільш відомих глітичних знахідок – це кубок, прикрашений складеною з двох трикутників фігурою гірського козла, вигин спини якого продовжено граційним розмахом рогів. Це свідчить як про зоологічні досягнення в еламському світогляді, так і про можливу появу нового, наряду з гадюкою, кульового представника фауни – гірського козла, бо там він зображений, як доволі шанована тварина для тодішнього населення.

Без сумніву, просочувався ще й елемент більш далеких сусідів з огляду розташування Еламу через Месопотамію: впливи арамеїв, касситів, навіть семітів і т.д. на початку II тис. до н.е. Але якщо брати до прикладу арамеїв, то вони більше запозичували еламську культуру, а не віддавали власну. Тут доречно пригадати культуру Тел-Халаф, яку спочатку вважали корінним арамейським субстратом [16, с. 73].

Але німецький дослідник і археолог Макс фон Оппенгейм виявив на цьому археологічному об'єкті велике скупчення статуй і пілонів, що були пронизані різноманітними рельєфами. Це можна визначити

співставленням: арамейські витвори зображували майже завжди сильних чоловіків із вибритою бородою, а на цих рельєфах були представлені фігури тварин, фантастичних істот, сцени полювання і т.д. І це властиве саме Месопотамському мистецтву, яке тісно «обмінювалося здобутками» різних сфер з Еламом. Дехто, через організацію тут напів державного утворення, полюбляє приписувати Еламу всі можливі і неможливі витoki всіх на світі культурних ідей та інновацій. Але це не зовсім так. Якби не було поблизу тієї ж Месопотамії, то навряд Елам би протягнув так довго зі своєю «самобутньою культурою» [16, с. 29]. Кореляція сусідніх культур стала тут основним функціоналом. Примітно, що під час розкопок перших наявних поселень у Сузах були знайдені серпи та зернотерки. Серп символізував напів місяць, яким можна «відрізати наявні плоди». Вже в культурному шарі другого поселення, яке розташоване над першим, знайдені вже бронзові знаряддя (як наслідок конфронтації з тодішніми аккадськими царями, зокрема Нарамсіном). Врешті-решт, найбільшим досягненням Еламу, як не дивно, вважається винайдення власного картинного письма (є версії, що воно базувалося на зображеннях тварин – уособленнях нових явищ), яким вони активно користувалися, хоч згодом і запозичили шумерський клинопис.

У пізніший період царі Персії здійснювали велику будівельну діяльність: будувалися шляхи, палаци, мости, храми. Величезного розмаху досягло будівництво шляхів сполучення, котрі були прекрасно облаштовані. Давньогрецький письменник Геродот, що багато мандрував по Персії із величезним захопленням описує перські дороги, котрі ретельно охоронялися від розбійників [23, с. 314].

Цими дорогами можна було швидко перекидати великі за кількістю військові контингенти із одного кінця колосальної деспотії до іншого. У Персії також була організована регулярна пошта. Важливі донесення

доставлялися до столиці вершниками за принципом естафети. Геродот повідомляє, що перський цар міг їсти у Сузах свіжу рибу, яку виловили у Егейському морі та доставили естафетою. Особливо термінові накази передавалися сигналізацією, вогнем.

Підкоривши багаточисельні народи, що мали свої давні культури, перси досить охоче сприймали культурні надбання чужоземців, однак не сліпо, а пристосовуючи їх до своїх власних потреб [45. с. 87].

Іранські народи внесли значний вклад у розвиток різних наук, принесли нові математичні знання, заклали основи хімії та ознайомилися з грецькою філософією.

Розвиток науки в Ірані можна умовно розділити на два періоди. Перший відноситься до Перської імперії та попередніх держав, другий починається від арабських завоювань. Саме перший період прийнято називати давньоіранським. Одним із найбільш цікавих винаходів давньоіранських народів є кяриз. Так називалася підземна гідротехнічна система, що з'явилася задовго до воцаріння династії Ахеменідів. Найстаріший кяриз в місті Гонабад використовується і донині – він забезпечує водою понад 40 тис. осіб [28, с. 41].

Винахідники Персії, найімовірніше, винайшли перші батареї. При цьому мова не йде про опалювальні прилади, які сьогодні стоять в кожному будинку, адже Іран – це тепла країна. Швидше за все, ці пристосування використовувалися в медичних цілях. Деякі історики переконані, що при допомозі таких батарей перси першими отримали електричний струм. Досліди з гальванопокриттям входять до сучасної шкільної програму з фізики, проте велика частина науковців переконана, що про електричний струм іранці поняття не мали, і використовували свій винахід для якихось інших потреб.

Також саме перси придумали найперші вітряні млини, котрі в Європу були завезені тамплієрами після хрестових походів тільки в другому тисячолітті. І хоча вавілоняни ще в XVIII столітті до н.е. навчилися використовувати енергію вітру через вітрові колеса, ця технологія тоді була недосконалою. У VII столітті н. е. необхідні зміни внесли саме перські інженери, заклавши основи даної технології на століття вперед. І це перелік далеко не всіх наукових відкриттів стародавнього Ірану.

Культуру Стародавнього Ірану створювали перси спільно з народами Середньої Азії і Азербайджану. Найбільш розвиненою галуззю в науці та культурі стародавніх персів була медицина. Перший значний період пізнання персами проблем власного здоров'я почався приблизно десь у середині I тисячоліття до н.е. Вся Персія розквітла в період правління Дарія Великого. Саме тоді вплив Персії широко розповсюдився на весь середній Схід. Перше джерело інформації про стародавню перську філософію “Зандавеста”, одна з книг якої - “Венідад”, містить в собі декілька розділів, присвячених лікуванню хворих [15, с. 54].

Про давню культуру Ірану дізнаємося не тільки з археологічних розкопок, а й з канону Зенд-Авести («Живе слово») - збірки народного епосу релігійного та побутового змісту, котра складалася протягом тисячоліть до нашої ери. В Авесті ми знаходимо також відомості, котрі характеризують стан медичної справи тих часів. За канonom Авести, існування людського організму, залежить від чотирьох стихій - сонця, води, землі та повітря та чотирьох рідин - чорної, яскраво-червоної, білої крові та жовчі. Велике значення надається світлу, котре поділяється на дві частини - видиме (від сонця й вогню) та невидиме, що вважалося особливо корисним для здоров'я людини. Воно випромінюється тваринами й

рослинами та надає тепла організмові. Центром розподілення тепла в людському організмі вважали шлунок, а центром пристрастей - печінку.

Учений лікар у Стародавній Персії користувався великою пошаною. Навчаючи лікарів, особливу увагу завжди приділяли розпізнавальним симптомам. За Авестою, лікар має три основних засоби, а саме: слово, рослини (ліки) та ніж. Завжди треба починати з першого (тобто слова), часто найдієвішого і цілком достатнього. Право лікарської практики надавалось лише після певних іспитів. Спочатку потрібно було випробувати свої сили у лікуванні осіб з нижчих каст й тільки після успішного їх лікування вже дозволялося лікувати також осіб з вищих каст. Лікареві радили бути дуже обережним у діагностиці, а особливо в прогнозі захворювань, оскільки можливі його помилки негативно позначаються на авторитеті лікаря. Право називатися хірургом лікар здобував тільки в тому разі, якщо він вже успішно зробив не менш ніж три операції [18, с. 25].

У великих містах завжди були приватні і громадські лікарні, аптеки, а також поля для вирощування лікарських рослин. Військо мало свою медичну організацію. Методи лікування у Стародавній Персії не відрізнялися від методів медицини Стародавніх Єгипту та Індії. З лікувальною метою досить широко вживали плоди місцевих рослин, таких як: горіхи, айву, фініки та оливи. Для знеболювання під час операцій застосовували опій, алкоголь та гашиш, котрий іноді вводили через пряму кишку. Хірурги користувалися різноманітними інструментами, на рани накладали кетгутові шви. Вони вміли зміїною отрутою імунізувати проти укусів змій. Як засіб проти пошесних хвороб вони застосовували обкурювання різними пахучими речовинами.

Іранські лікарі одними з перших почали виявляти цікавість до професійних захворювань. У літературних працях знаходимо описи

шкідливості праці ковалів, захворювань дихальних органів у робітників-каменотесів, землеробів, яким при садінні рису доводиться годинами працювати у болоті, виразок на ногах у кушнірів тощо [13, с. 25].

Після завоювання Александром Македонським Іран увійшов до складу елліністичної держави Сасанідів. Іранська медицина асимілювала досягнення тогочасної античної медицини, особливо чому посприяла діяльність медичної школи в Гундішапурі, що була заснована в VI ст. лікарями та філософами-несторіанами. Вчені цієї школи переклали на сірійську та арабську мови праці Гіппократа, Аристотеля, Діоскоріда, Галена, також окремі праці китайських й індійських лікарів.

У Стародавньому Ірані трупи людей не закопували в землю, щоб не споганити її оскільки земля і вогонь вважалися священними, а виносили на високі спеціально збудовані башти, де їх поїдали птахи [44, с. 89].

У книзі Авести «Вендидат» подається такса за лікарську працю: за лікування жерця - благословення; за лікування начальника міста, що оточене муром - пара волів або ж коней, його жінки - кобила; за лікування старшини села - віл, його жінки - корова; за лікування домовласника - вівця чи коза.

“Венідад” (що у перекладі означає “Закон проти демонів”) повідомляє про 99 999 хвороб, котрі вражають людський рід. Безперервні заклинання, на думку персів, прокладали шлях до життя без хвороб й захищали людину від дії злих духів.

Цікавим та досить прогресивним для культури лікування Персії було те переконання, що запорукою людського здоров'я є моральна чистота в думках й вчинках людини. Взагалі, висока вимогливість до людини була досить характерною для Стародавньої Персії: потрібно бути сміливим,

скромним, мудрим і щедрим. Щоб допомогти людині у боротьбі за здоров'я приходив пророк Зороаср (Заратустра). За філософським вченням Персії, кожній людині надавався вибір між добром і злом. Заратустрі допомагали Волхви, котрих називали Магами. Термін “магічний” і походить саме від них [38, с. 169].

Хоч у “Венідаді” [64] і згадуються три типи лікарів - хірурги, лікарі-травники та маги, акцент тут все ж робиться на релігійних і магічних процедурах [62, с. 35] : “Коли змагаються лікарі, один з котрих володіє скальпелем, інший травами, а третій словом (вірогідно, це еквівалентно нинішнім: хірургу, фітотерапевту та психіатру), ми повіримо тому з них, хто виліковує весь світ, тому що він лікар з лікарів і приносить користь також душі” [69, с. 160].

Надавали перевагу перси єгипетським та грецьким знавцям. Найвідомішими серед греків-лікарів під своєрідним перським протекторатом були Демокед Кротонський (особистий лікар Дарія I і його дружин) і Ктесій Кнідський (автор «Персики», один із найдосконаліших лікарів при дворі Артаксеркса II) [23, с. 54].

Певні правила, покарання та винагороди, які стосувалися лікарів, були занотовані в одній з книг «Авести» – «Вендідаді». Згідно «Вендідаду» лікарі, задля підтвердження власної кваліфікації, повинні були вилікувати трьох пацієнтів-зрадників. Якщо в них не вийде їх вилікувати, то вони ніколи не зможуть бути лікарями. Хоч цей іспит може здатися дискримінаційним та заснованим на експериментальному досвіді, та він допомагав з'ясувати, чи зможе лікар подолати ментальний бар'єр і лікувати як собі подібних, так і ворогів [23, с. 363].

Ще з 6-го сторіччя до н.е. відомо про переплетення вірувань та медицини в уявленнях зороастризму, зокрема вказано про можливість

лікування хвороб (а тоді хвороби вважали часто впливом демонів) і духовними методами (молитви, ритуали), і фізичними. Така річ згадується у Авесті: «Лікуйте тіло й дух чистими думками та добрими вчинками, але також травами і водами, дарованими Ахурою Маздою" [Авеста, Відевдат, фрагмент V1]. "І Ахура Мазда дав 10000 трав і дерев для лікування хвороб тіла і зцілення духу" [Авеста, Відевдат, фрагмент XXX].

Із своїм горизонтальним розширенням імперія мала дотик і до Європи, а саме Греції. Лікарі цієї країни вплинули декількома факторами та своїх східних сусідів:

1. «Концепція чотирьох рідин»

Одним з найбільших внесків греків у медицину стародавньої Персії була концепція чотирьох рідин (гуморів), яку розвинув Гіппократ (бл. 460-370 рр. до н.е.). Ця теорія стверджувала, що здоров'я людини залежить від балансу чотирьох тілесних рідин: крові, флегми, жовчі та чорної жовчі. Греки вірили, що хвороби виникають через дисбаланс цих рідин, і лікування повинно полягати в їх відновленні до гармонії. У висновку, Перські лікарі почали використовувати грецькі концепції для діагностики та лікування хвороб. Це включало методи кровопускання, лікування за допомогою трав і зміни дієти для відновлення балансу рідин.

Греки мали значний досвід у хірургії та розвитку медичних інструментів. Відомо, що грецькі лікарі при дворі перських царів, таких як Ксеркс, виконували операції та використовували спеціальні інструменти для хірургічних втручань. Грецькі хірургічні знання були корисними для лікування бойових поранень, що було важливим для імперії, яка вела численні війни. "Лікарі при дворі Ксеркса, як і інші грецькі лікарі, були відомі своєю майстерністю у лікуванні поранень і хірургічних операціях, що робило

їх незамінними при дворі великих правителів” [6, кн. II]

Греки посилили наукову методологію лікування, засновану на спостереженні, експериментах і систематизації знань. Лікарі, такі як Гіппократ, закликали ретельно спостерігати за симптомами пацієнтів і використовувати ці дані для встановлення діагнозу та лікування. Це включало ведення записів, що було важливо для довготривалого накопичення медичних знань. Поліпшення позицій систематизації призвели до того, що медицина ставала все більш науковим явищем. Якраз ось ці логіка, систематичність і раціональність грецької науки були її ключовим фактором виділення між іншими.

Все ж, за часів Ахеменідів вплив йшов не тільки з античної Еллади. Завоювання Єгипту Камбісом II привнесло нові й більш потужні впливи, бо тепер ця територія була напряму включена до держави Персів.

Головним впливом від Єгипту в цей час стала практика бальзамування, але вона не набула широкого вжитку серед персів через їх релігійні переконання, що твердо заявляли: «Земля є чистою і не повинна бути осквернена мертвими тілами, так само як і вогонь, який є священним для Ахура Мазди» [Авеста, Відеват, фрагмент 8].

Тобто, мертве тіло не має бути спотворене фізичними втручаннями всередину, що якраз є основою бальзамування. Зате ця практика дала більше знань про анатомію, коли перси вели спостереження за роботою єгипетських колег.

Вже в пізніший період Сасанідів стається новинка - заснування школи в місті Джундішапур (сучасний Хузестан в Ісламській Республіці Іран), котра стала об'єднувальним місцем для розвитку античних й східних практик.

Заснування міста для майбутньої школи відбулось за царя Шапура I, спочатку, у вигляді військового табору для римських полонених. Але згодом, через інвестування від влади та залучення вчених із Візантії (що мали проблеми із релігійними утисками на батьківщині, бо були Несторіанами, вчення яких відходило від єдиного владного стандарту, а верхівка імперії не хотіла різнобічності церкви та подальших можливих наслідків, що призведуть до децентралізації і розпорошеності влади) й інших місць, місто трансформувалось у потужний “хаб” знань.

Відбулись потужні об'єднання та систематизація різної інформації із інтернаціональної громади вчених, у школі працювала активна перекладацька діяльність, наявна була навіть лікарня, де поєднувались лікування та навчання (спостереження молодшими за роботою старших й досвідченіших, догляд за пацієнтами) [66, с.189].

Не можна не згадати прихильності Дарія I до медицини. Це простежується, насамперед, у тому, що він реконструював медичну школу на підконтрольній території, в єгипетському Саїсі, яка раніше була зруйнована. Є свідчення того, що він особисто попіклувався про те, щоб це будівництво закінчилося на вищому рівні, виділив кошти на перепис пошкоджених медичних книг. Дехто стверджує, що він особисто мандрував різними країнами та займався там «філантропічною» діяльністю. Чи можуть науковці сьогодення ці паростки медичної науки приписувати до наполегливих старань Дарія I? Частково, так. Медична наука вийшла на якісно новий рівень. Цьому посприяли тісні зв'язки з медиками інших державних утворень, їхнє включення до перських осередків медицини. Всі потуги до лікування людей зводилися до запрошення жерців, що було доволі популярною практикою новостворених сатрапій. Варто деталізувати, що спершу таких жерців запрошували, а потім, з появою чаклунів (дослівно – жерці Ахурамазди),

сатрапічні жерці та маздоїстські синтезувалися, пальма першості при цьому надавалася вже останнім. Чаклуни виділяли три категорії медиків, згідно методу лікування пацієнтів: святим словом і чаклунством (мантри), рослинами (урувари), ножами (керети). Перший метод традиційно вважався найбільш гуманним та поліфункціональним (якщо чесно, особливі знання чогось тут не відігравали ролі). Другий метод вже вимагав певних біологічних уявлень у разі його застосування. Третій метод майже повністю перебував у віданні доволі навчених лікарів з інших територій, тому що анатомічні знання персів залишали бажати кращого, і був застосований лише до тяжкохворих, яких врятує лише хірургічне втручання (причому операції робили тим, хто міг матеріально віддячити лікареві). Пізніше з'явилися регіональні організації лікарів, кожна з яких мала відповідати усталеним медичним догмам, що затверджував цар. Найголовніший лікар (зараз ми би назвали цю посаду міністром охорони здоров'я) носив титул дарустбод. Ті, в чиєму віданні були медична статистика та вивчення історії хвороб пацієнтів – це атровани. Примітно, що протягом контактування з потенційними хворими лікарі повинні були користуватися засобами захисту (закривали ніс та рот шматком чистої тканини, така недо маска носила назву панам) [21, с. 312].

На плечах сатрапів лежала відповідальність за дотриманням чистоти та мінімалізації поширення будь-якого роду епідемій всередині сатрапії. У випадках невиконання зобов'язань з підтримання здорового співіснування населення сатрапів дуже часто позбавляли посад (якщо це не був супер сатрап).

Профілактика й гігієна, здоровий розум й здорове тіло, добрі справи й хороші думки - традиційно в Давній Персії розглядалися як спосіб зберігання та покращення здоров'я. Проте етичні концепції не були в змозі побороти епідемії, і в цьому відношенні на жаль медицина Персії не

досягла значного прогресу. Крім того, вона мала обмаль емпіричного й раціонального досвіду оздоровлення людини.

Як і в сусідніх державах того часу біологія в Стародавній Персії не була окремою наукою, але розуміння про живі організми та практична складова цих знань розвивались й удосконалювались. Основою економіки цієї держави було сільське господарство, тому увага до рослинності мала значний рівень. Це давало змогу правильно вирахувати всі «за» і «проти» у побудові іригаційних систем та щодо доцільності певних насаджень. “Від п'ятого/одинадцятого століття почали з'являтися праці з агрономії та ботаніки. Навіть перський сад знайшов новий дім на землях Іспанії, де він змінився у нову форму, яка збереглася до сьогодення як іспанський сад” [66, с.112]. Це доводить, що саме наприкінці Стародавньої епохи починається «книжковий вибух» різних праць з цієї тематики. Потім ця методологія буде занесена «арабами» до Піренейського півострова.

Хімія - наука давня. Її початок губиться в глибині століть. Якщо ототожнювати хімію із хімічною технологією, то можна з повним правом стверджувати, що зародилася хімія ще в доісторичні часи, оскільки нашим предкам вже були відомі деякі хіміко-технологічні процеси, наприклад як от добування металів з руд. У давнину запас хіміко-технологічних відомостей поступово стає досить великим; до вже розвиненої на той час металургії додається також виробництво скла, фарбування тканин, барвників та виноробство [35, с. 86].

Перші достовірні відомості про зачатки хімії у давніх культурних народів вчені почали отримувати тоді, коли вони приступили до вивчення німих свідків історії цих народів. На жаль небагато наразі залишилося таких свідків, та й нелегко було змусити їх “заговорити”. Завдяки, однак, працям вчених дещо розповіли нам руїни будівель, випадкові предмети

домашнього вжитку, зображення військових походів, уривки заміток, картини війни, праці й побуту, різні релігійні церемонії [33, с. 93].

Власне хімії як такої науки ще не існувало, вона поступово формувалася як народна хімія в процесі отримання із природних джерел ліків, продуктів харчування, різноманітних речовин, котрі люди використовували в своєму побуті. Ще задовго до нашої ери перси із рослинної й тваринної сировини почали виділяти барвники. Давні перси із коренів рослини марени (*Rubia tinctorium*) задля фарбування хутра та бавовни навчилися отримувати червоний барвник алізарин.

Певними основами для хімічних зрушень й навичок персів були металургія та фармакологія, тому вона і згадується тут, а не в розділі про медицину. Іноді згадується навіть і за алхімією.

Металургія. Не секрет, що володіння металами тоді було життєво необхідною навичку для виготовлення зброї, інструментів праці та різноманітних предметів сакрального значення.

Хронологічно найпершим була мідь, котру перси досить швидко й успішно змогли перетворити у бронзу, змішуючи першу з оловом. Бронза, котра виплавлялась у спеціальних плавильних печах, (з часом ці печі удосконалились до, так званого, купольного зразка, що мали особливу форму, яка утримувала всередині більше тепла й таким чином покращувала якість сплаву), та при якісній роботі, була міцнішим і довговічнішим металом за мідь.

З початком виникнення знань про обробку залізної руди (близько XII ст. до н.е.) стається перехід до нового металу. Залізо стало фундаментальним за часів династії Ахеменідів, воно мало широке використання як і у військовій справі, так і у цивільно-господарській. Про використання заліза персами писав, наприклад, «Батько географії» -

Страбон: “Перси здобули великі багатства через видобуток заліза та інших металів, якими багаті їхні землі” [9, кн. XV].

Римський природознавець Пліній Старший у своїй праці “Природнича історія” поміж рядків про золото й срібло згадував й за залізо, підкреслюючи про важливість ролі цього металу і для війська, і для звичайного люду: “Землі Персії багаті на залізо, і воно широко використовується як у мирні часи, так і під час воєн” [68, с. 164].

Перси також володіли знаннями про обробку золота і срібла. Ці метали використовувалися для монетного карбування, виготовлення прикрас і релігійних предметів. Розробка рудників і технологій очищення цих благородних металів вимагали спеціальних знань про процеси плавлення та очищення задля чистоти та гарних кондицій. “Царі Персії зберігали величезні запаси золота, яке добувалося з копалень, розкиданих по всій імперії” [6, кн. II].

Фармакологія. Вже раніше було згадано, що перси мали поряд із релігійними способами лікування недуг й практичні, підкреслюють це окремі цитати з Авести із зазначенням різних трав та вод, які даровані народові творцем Ахурою Мазда. Створення ліків мало у собі не тільки використання рослин, хоч Стародавні перси й володіли великою кількістю знань про їхні лікувальні здібности. Збирання трав, їх правильне приготування та застосування були важливою частиною медичної традиції. Для певної систематизації та узагальнення перські лікарі користувалися фармакопеями - збірниками рецептів ліків і описів рослин, що використовувалися для різних медичних цілей. До прикладу, сік алое експлуатувався здебільшого для лікування проблем із шкірою, як-от поранення, м'ята була засобом для вгамування шлункових розладів, а кориця у ролі інструмента для зміцнення серцево-судинної системи.

Повернемось трохи назад, окрім рослин, мала місце й практика

використання мінеральних, хімічних речовин. Та сама сірка могла бути доповненням для роботи алое із пошкодженою шкірою або виконувати функцію засобу для знезараження.

Робота над комбінаціями рослин, мінералів та різних частинок якраз проводилась у вищезазначеній школі Джундішапур, де фахівці мали змогу експериментувати, використовувати індійські чи грецькі практики та поєднувати ці засоби задля виявлення якнайкращого результату.

Алхімія. Ми вже коротко зачепили у початку розділу, тут трохи детальніше. Якщо при слові “алхімія” у Вас спливає тільки якась середньовічна балада про дивака, що намагався перетворити воду в золото, то це не зовсім так однобоко. Ця містична практика, що була симбіозом філософії, практичної хімії та металургії, мала досить міцні позиції через ідеї, пропаговані Авестою. Очищення та перехід у стан світла, звучить досить привабливо, чи не так?

Підсилені цим, перські алхіміки шукали різні шляхи до «покращення» звичних речей у престижні й духовно досконалі. Вони вивчали процеси випаровування, конденсації, сублімації й дистиляції, взаємопоєднуючи різні мінерали, солі, кислоти. Про такі моменти зазначено у зороастричних текстах та деяких роботах античних представників: «Сонце віддає свої сили металам, і той, хто володіє знанням перетворення, може досягти чистоти матеріалів і духу» [63, с, 351]. «Маги в Персії вміють очищати метали та робити їх благородними...» [16, кн. 19, пар. 30].

Але наявність цих згадок не дає нам чистого аргументу й доказів, щодо справжності великого алхімічного персів. Все ж, ми точно можемо підтвердити, що такі експерименти та дії з різними речовинами, поглиблювали знання персів про їхні властивості та якості, які можна було б використати у тій же фармакології чи металургії.

Окрім цього коротко зазначимо про такі речі, як: наявність широкої

палітри фарбників (перси мали правильні знання про пропорції речових, аби отримати і якісні фарби потрібного кольору), технології знесолення води, що давало зразу речовину для пиття (шляхи для очистки котрої вони теж вже мали), і сіль, яка у ті часи мала статус «білого золота» і активно використовувалась не тільки у споживчій, а і виробничій царині.

Сучасні дослідники історії хімії відзначають, що перси використовували оптимізовані ліки рослинного й мінерального походження, а також досить вміло їх штучно виготовляли. Зрозуміло, що для цього їм були необхідні визначені знання за хімічними властивостями речовин, методи їх вироблення й приготування препаратів на їх основі. Отже, для дослідників з історії хімії, надзвичайно важливого наукового й практичного значення є виявлення джерел, періодів і етапів зародження, становлення й подальших шляхів розвитку хімічних наук, технологій, а також пов'язаних з хімією фармакології, фізики і медицини [20, с. 37].

Вивчення еволюції хімічних знань та ремесел дозволяє багато в чому по-новому оцінити значення досягнень вчених-фахівців. Тогочасні вчені досягли величезних висот в пізнанні матеріального світу. Вони здійснювали блискучі хімічні експерименти, що вражають уяву навіть сучасних вчених, створювали складну техніку (реактори) для проведення різних хімічних реакцій і таких процесів, як екстракція, дистиляція, перегонка, кристалізація і т.д. Сучасна техніка хімічного експерименту в більшості випадків майже не відрізняється від розробленої в далекому минулому.

Давня історія будь-якої науки, в тому числі хімічної, зводиться до суми відокремлених відомостей і не являє собою систематичний виклад. Що стосується хімії, то в усі часи виникало питання, мистецтво це чи наука? На це питання намагалися знайти відповідь тисячоліттями. Історія зародження практичної хімії, її етапи розвитку в Персії як в давнину, так і в середньовіччі

мали привертати увагу дослідників, але окремі відомості і наукові роботи в цьому напрямку просто не дійшли до нас.

Перси, як писав грецький історик Геродот, вміли добувати золото, срібло, залізо, обробляти шкури звірів. Також відомо те, що мистецтво фарбування тканин вони перейняли в індусів [24, с. 180].

Найбільш відомим алхіміком Персії був Абу-Бакр Мухамед ібн Закарій ар-Разі (латинізоване ім'я - Разес). Ар-Разі вважав, що за допомогою «еліксиру» (змінюючи співвідношення сірки та ртуті) можна перетворювати метали, але до двох начал він додає ще третє - «соляне начало» (ознака розчинності). Слідом за Демокрітом і Лукрецієм Каром він висловив геніальну здогадку про те, що всі тіла складаються з неподільних елементів (атомів) та порожнечі між ними, він вперше зробив спробу класифікації відомих на той час речовин.

Деякі дані дозволяють зрозуміти, що стародавні перси використовували спочатку власну метрологічну систему (нині невідому), засновану на десятиричній системі. Для того щоб ввести систему, єдину для всієї імперії, Дарій I використовував вавилонську шістдесяткову систему, внісши до неї декілька змін (наприклад, введення нової одиниці, названої на давньоперс. «Карша-», що дорівнювало десяти шеклів). Ця система діяла протягом всієї ахеменідської епохи і здійснила істотний вплив на метрологію, що використовувалася в Афінах і в грецьких містах-державках Малої Азії [15, с. 56].

Еталони ваги (після реформи Дарія I)

талант = 60 мін 30 кг	240 грамів
міна = 6 карша	504 грамів
давньоперс. карша = 10 сіклів	84 грамів

сікль = 2 зузу (драхми) = 8 данака	8,40 грамів
вавилонськ. зузу = 4 данака	4, 20 грамів
давньоперськ. данака = 5 халлуру	1,05 грамів
вавилонськ. халлуру	0, 21 грамів

Система, наведена в цій таблиці, є всього лише спробою реконструкції брати до уваги той факт, що повідомлення з письмових джерел не завжди збігаються з археологічними джерелами. Найбільша вагова одиниця, талант, спочатку відповідала вазі, яку легко могла нести одна людина. Давньоперсидська одиниця Данакко, букв. - хлібне зерно, була запозичена греками у вигляді Данакко.

локоть	0, 495 м.
шест = 6 локтів	2,97 м
парасанг - 112 беру = 1800 шестов	5346 м
вавилонськ. беру = 3600 шестів	10692 м
переход = 4 парасанга	21384 м

Систему позначень відстані, схоже, ще важче реконструювати, особливо в тому, що стосується точності значень. Порівняння з афінськими значеннями, отриманими на підставі перської системи значень, може дати непогане наближення, але все одно ці значення залишаються умовними, навіть якщо відхилення між обома системами було мінімальним.

Традиційно ахеменідський парасанг відповідав відстані, яку піхотинець міг пройти за годину (тобто 30 грецьких стадій, або 5328 м). Автор среднеперсидського тексту, датованого IX ст. розрізняє короткий

фрасанг, який дорівнював 20 000 пядям, і довгий фрасанг, значення якого зараз ще не визначено [7, с. 214].

У тогочасній Персії фізики, саме як окремої науки, не існувало. Її елементи були тісно переплетені із уявленнями про світ, котрий зображений через лінзу зороастризму. У Авесті відображена ціла дуалістична природа цього виміру – боротьба між добром (Ахура Мазда) і злом (Ангра-Майнью). Таке поєднання є відображенням священного порядку, яке потім буде поглинуте світлом та добром.

Також Авеста розповідає про Всесвіт, як структуру із семи основних кашавр (частин), кожна із них є алюзією певних фізичних явищ, наприклад, світло й темрява, тепло та холод.

Відображенням сили впливу світла, як важливого елементу їх життя та синоніму майбутнього «раю» є цей уривок: “О Великий Ахура, ти створив сонце, яке палає своїм світлом, і зорі, що сяють вічно” [Авеста, Яшт, фрагмент 6].

Звісно, у дотичности до Еллади перси мали і від греків, Геродот писав, наприклад, про таке: “Перси високо цінували грецьких лікарів і науковців за їхні знання про природу, включно з їхніми спостереженнями за рухом небесних тіл і їхніми роздумами про склад матерії” [6, кн. III]

Але значної ролі наявність грецьких знань про теорію фізики не відіграла. Перси орієнтувались більше на практичну складову цієї науки, не обкладаючи себе різними теоріями та багатотомними працями про природу таких процесів: “Перси вирощували сади і створювали канали, що несли воду на великі відстані, забезпечуючи полив для врожаю в сухих місцях” [6, кн. I] “Перські військові машини були складними і могли кидати важкі снаряди на великі відстані, використовуючи силу тяжіння і механічні переваги” [6, кн.

VII].

Отже, можна сказати про те, що перси були вправними майстрами та технарями у розумінні фізичних законів на практиці, але, частково через релігійні пояснення Авести, саме про будову та структуру світу, та деякі побічні деталі, вони не створювали наукової бази для поглиблення знань й виокремленням фізики у стан цілісної науки.

Важливою галуззю знань у Стародавній Персії була і метафізика. Незважаючи на те, що, за винятком пізніх енциклопедичних праць, таких, як «Бундахішн», до нас не дійшло жодної філософської праці на перській мові, варто згадати про можливий вплив метафізичної перської думки на філософів досократівського періоду (Анаксимандра, Емпедокла і т. д.) і навпаки - про вплив Аристотеля та інших грецьких філософів на маздеїстських ерудитів (за допомогою сирійських перекладів). І нарешті, варто згадати про те, що Хосров I прийняв з відкритими обіймами на кілька місяців в 532 р. сімох пізніх неплатників після закриття їхньої школи в Афінах в 529 р. Крім того, саме за наполяганням Хосрова I християнин на ім'я Павло Перська склав короткий конспект думок Аристотеля сирійською мовою.

Підземні системи водопостачання, побудовані стародавніми архітекторами, досі існують у різних куточках Євразії. Геніальна і в той же час проста конструкція безвідмовно працює ось уже кілька століть, захоплюючи сучасних людей. Але найдавнішими подібними спорудами вважаються перські кяризі, які збереглися на території сучасного Ірану [5, с. 217].

Неподалік від іранського міста Гонабад можна побачити незвичайні круглі насипи, які добре помітні з повітря. Це не що інше як частина кяриза — стародавньої водопровідної системи, яка була побудована персами. Сьогодні це гідротехнічна споруда входить до списку об'єктів ЮНЕСКО, розташованих на території Ірану.

Кяризи, або, як їх іноді називають, канати, стали споруджувати у Персії близько 2,5 тисяч років тому, і давні будівельники, судячи з усього, володіли відмінними знаннями в області гідрології, геології та фізики.

Кяризи представляли собою систему колодязів, пов'язаних між собою підземним водопроводом, який розташовувався під ухилом. Крім колодязів, в системі кяризів існували вентиляційні шахти, на стінах яких конденсувалася волога, також стікала в підземний водопровід. Підземний канал споруджувався вручну і вимагав значних трудових витрат.

Вода з підземних джерел прямувала до міста і на поля, які вимагали зрошення в посушливий період. Система кяризів була геніальним інженерним рішенням для посушливої місцевості, в якій розташовувалася Персія.

Ця гідротехнічна система функціонувала безвідмовно, забезпечуючи населення найближчого регіону найчистішою водою і даючи можливість займатися землеробством в умовах напівпустель. Звичайно, спорудження кяриза і підтримання його в працездатному стані вимагало чималих трудових витрат, але воно того варте.

Деякі кяризи збереглися до наших днів і продовжують виконувати свою функцію, так само як і сотні років тому. Наприклад, за допомогою води з кяриза відбувається полив саду Національної бібліотеки Ірану, розташованої в Тегерані. Чинним є кяриз в іранському місті Гонабад, на території резиденції ширваншахів в азербайджанському Баку.

Астрономія. Звісно ж, що астрономія тогочасної Персії мала деякі специфічні риси через вплив релігії, як-от збірка зороастрійських текстів Денкард, де описано небесні тіла, як божественні створіння, що керуються всіма подіями на земній кулі, та нестачі знань, але цю площину світу вони так само активно досліджували як і всі інші, особливо після завоювання Вавилону

та включення Месопотамії у сферу свого впливу. Тамтешні зиккурати були чудовими новими точками для дослідження руху космічних тіл. Ці дані висвітлені у досить точному Зороастрійському каледарі, приблизно датований він 6-м сторіччям до н.е.

Він став одним з найдавніших календарів, які відображали зв'язок між астрономічними циклами та релігійними обрядами, наприклад, свято Новруз, що відзначається в день весняного рівнодення, символізує початок нового року. Знання астрономії було необхідним для точного визначення дат рівнодення і сонцестояння, що використовувалися для встановлення важливих свят і церемоній. Склад календаря був з 12 місяців по 30 днів і мав додаткові 5 або 6 днів для узгодження із сонячним роком, себто така ж техніка як й в наших «високосний років».

Після винайдення у Греції, в Персію також потрапив такий інструмент як астролябія, що була кругленьким кутовимірювальним приладом із наявним отвором у центрі. Ці тогочасні «комп'ютери» допомагали із визначенням майбутнього положення тіла на небі і коли це станеться.

Так само активно перси запозичили із Китаю та Еллади ще один прилад - армілярну сферу. Це є спеціальна конструкція, яка є ретрансляцією космічного простору у зменшеному масштабі. Центральним елементом пристрою була або Земля, або було Сонце (залежить від того, яку систему ви використовуєте - геоцентричну чи геліоцентричну) і навколо центру знаходяться диски - відображення траєкторії інших об'єктів.

Основними завданнями цих сфер були:

- Астрономічні спостереження: Дослідники використовували її для визначення положення небесних тіл, вивчення їхніх рухів та циклів.
- Навчання: Армілярна сфера слугувала наочним засобом для

викладання астрономії, демонструючи концепції про рух планет та зірок.

- Календарні розрахунки: Сфера допомагала визначати час року та пов'язані з цим астрономічні події, такі як сонцестояння та рівнодення.
- Планування навігації: Хоча основне використання було в астрономії, знання про небесні явища також допомагали мореплавцям орієнтуватися на водах.

Однак ширшому дослідженню перешкоджала релігія та ті вірування про божественну породу планет й зірок, яку я навів вище. Перси вважали, що астрономія слугує їм як засіб перейняття величчя розуму та інформаційної допомоги від «богів» на небесах. Більш ґрунтовно та досконало ця наука буде розвиватись у часи Середніх віків та Ренесансу.

У доісламському Ірані астрологію і астрономію не завжди можна чітко розділити між собою, так як небесні тіла відчувалися як живі божества, і не дивно, що перси намагалися пояснювати вплив зірок на людей [8, с. 43].

Навіть якщо не існує прямих свідчень про будь-які знання математичної астрономії у Ірані в ахеменідський період, немає ніяких сумнівів в тому, що через персів поширювалися знання вавилонян в Індію в V-IV ст. до н.е. Починаючи з парфянської епохи, ми отримуємо, образно кажучи, формальні докази цього, оскільки тексти на буддійському санскриті, знайдені в Центральній Азії і східному Ірані (деякі з них, починаючи з II ст. до н.е, були переведені на китайську мову), містять індійську адаптацію вавилонських астрономічних теорій.

Таким чином, астрологічні праці Доротей з Сидону, Ветта Валенса, Тевкроса Вавилонці та інших, а також Птолемея (на перському був переведений його математичний і астрологічна праця «Алмагеста»), були переведені на середньоперську мову. Всі ці переклади в даний час втрачено, але існують арабські вторинні переклади, які ясно показують, що знання в сасанидську епоху в цій області були вельми синкретичного і об'єднували знання греків і індусів. Перські астрологи розробили також свої власні прийоми в історичній астрології, що склалися в тому, щоб визначати долю народів і династій на підставі спілок планет [14, с. 74].

Який би календар не використовувався, суспільство завжди відчуває деяку потребу співвіднести різні важливі події з цим моментом. Починаючи з часу панування Кіра, протягом наступних століть, перси датували події, згідно з роками правління того чи іншого великого царя. Зв'язок з справжнім відразу ставав зовсім ясным, і, крім того, таке датування мало ту перевагу, що воно було зрозумілим будь-якій людині в імперії. Але у такої системи були також і незручності, а саме, в тому випадку, коли царі панували не більше року. Таке літочислення втрачало свою ефективність, наприклад, в разі збору податків і мита. З цієї причини писарі почали обчислювати роки панування царів в календарних роках.

Географія або Землезнавство. Географічне розташування Персії вже першочергово показує, що така наука як землезнавство є вельми необхідної. Оточена з півночі водами Каспійського моря, на півдні могутнім Індійським океаном, Персія, має непогані перспективи щодо міжнародної торгівлі та доступу до різнопоширених ресурсів: деревина, каміння, руди, метали, родючі землі.

Початково, уявлення персів про географію обмежувались знаннями про власну територію проживання та дотичних сусідів: еламіти, вавилоняни.

Також вони розумілись на особливості ландшафтів, річкових систем і клімату своєї країни (знали про Велику Іранську плато, південні береги Каспійського моря, і гірські системи Загроса та Ельбруса) через нагальну важливість для сільського господарства та військових походів.

Заснування Ахеменідської імперії за часів Кіра Великого (VI ст. до н.е.) стало початком значного зростання географічних знань. Перська імперія на той час розширилася до величезних розмірів, охоплюючи території від Середземномор'я до п-ва Індостан, включаючи Єгипет, Малу Азію, частину Греції, Месопотамію, Центральну Азію та частину Індії.

Зрозуміло, що така неймовірно широка територія потребує гарної логістики та комунікації між метрополією та колоніями. Почалось активне дослідження місцевостей та найзручніших шляхів для побудови великої артерії доріг.

Такою стала система «Царського шляху», прокладена на кількасот кілометрів (від сучасного Ірану й до західних берегів Малої Азії, об'єднуючи найбільші міста та фортеці, зокрема про цю дорогу Геродот писав таке: «Є дорога, яка простягається від Суз до Сардів. Усі шляхи, які існують, коротші за цей. Відстань становить 13500 стадій, а 111 станцій на цьому шляху служать для ночівлі та відпочинку мандрівників». [«Історія» Геродот, книга V, розділ 52]. У наступному ж розділі автор описує вже детальніше інфраструктурну частину дороги: «На цьому шляху немає жодної частини, яку би не могли швидко пройти вісники царя. Кожен ділянка охороняється спеціальними постами, і на кожному з них є коні та запасні тварини» [6, кн. V, розд. 53].

Також дорогу описано й у мілітарному контексті, наприклад, в працях Страбона та Арріана: «Царський шлях - це найважливіший торговий і військовий маршрут Персії, що забезпечує зв'язок між містами, фортецями та

гарнізонами» [9, кн. XV, розд. 3]. «Олександр і його армія рухалися по перському Царському шляху, дотримуючись добре організованого маршруту, який полегшував рух військ і постачання» [14, кн. VII, розд. 7].

Якраз вчасно згадали Арріана, далі почався Елліністичний період Персії. Він почався із завоювання цієї землі Александром Великим і спричинив потужніший рух грецької культури та знань на східне суспільство. З цього часу грецька картографія, космографія та географічні уявлення поширювалися у перському світі. Зокрема, у своїх роботах згадував Персію Ератосферн, зробивши значний внесок у розвиток географічних знань через вимірювання окружності Землі і розробку більш точних карт.

Нового рівня розвитку знань із землезнавства Стародавня Персія досягла за правління династії Сасанідів. Вони заохочували наукову діяльність, особливо в таких центрах, як Джундішапур, де розвивалися медицина, астрономія і географія. Також важливими були зв'язки з Візантійською імперією, Індією та Китаєм.

Сасанідські географи розробляли карти, що допомагали в управлінні імперією та проведенні військових кампаній. У цей час також з'явилися нові карти, що відображали знання про Індійський океан, Перську затоку і торгівельні шляхи, що вели до Африки та Азії. «Я - Шапур, цар царів Ірану та неіранців... Я переміг Рим і захопив території від Месопотамії до Кавказу, аж до кордонів Індії та Океану» (Карнакський напис Шапура I) [60].

Попри всю цю велику кількість справжніх знань перси вірили у іншу будову нашого простору для існування. Раніше згадані нами сім каршвар є частинами великого світу, де в центрі знаходиться священна гора, оточена скелястими горами й океанами. «Річка Ардвісур... тече через сім каршварів світу... Гори Загрос є бар'єром між Іраном і західними землями» [11, с. 312]. «Священна річка Ардвісур Анагіта тече з гір на півночі Ірану та несе свої води

до священних земель Ірану» [Авеста, Відеват, розділ про річки та моря].

Отже, стародавні перси, вбираючи елементи багатьох культур, певним чином почали розвивати і свою. Як ми знаємо, в Персії була розвинена досить добре медицина, астрономія, фізика, хімія та літочислення. Персія стала тією ланкою, яка поєднувала народи Південної і Передньої Азії з розвиненими науковими знаннями.

ВИСНОВКИ

Наша робота мала на меті розкрити унікальну систему виховання та освіти у Стародавній Персії, яка вирізнялася своєю продуманістю та всеохопністю. Через аналіз праць античних авторів та сучасних досліджень було висвітлено багатогранну освітню систему, що майстерно поєднувала фізичний, моральний та практичний розвиток особистості. У центрі цієї системи стояла знаменита тріада - верхова їзда, стрільба з лука та правдивість, що відображала ключові цінності перського суспільства. Перська система освіти стала взірцем для багатьох наступних цивілізацій, демонструючи, як правильно організоване виховання може формувати сильних, мудрих та відданих громадян держави.

Система освіти та виховання в Стародавній Персії відігравала ключову роль у формуванні сильної держави. Вона поєднувала військову підготовку, релігійне виховання та навчання державним наукам, забезпечуючи підготовку молоді до виконання важливих громадських функцій. Головною метою було формування фізично міцних, морально відповідальних та релігійно освічених громадян. Знатні перси отримували широке виховання, яке поєднувало військові, адміністративні та релігійні знання, тоді як прості люди здобували базові моральні та релігійні навички.

Основними принципами виховання були моральна чистота, фізична сила та релігійна свідомість, які формувалися під впливом зороастризму. Релігія визначала основні цінності суспільства та формувала його моральні засади. Таким чином, система освіти Персії не лише сприяла розвитку держави, але й забезпечувала спадкоємність культурних та духовних традицій.

Виховання дітей у Стародавній Персії було справжнім мистецтвом і найважливішою справою. Це була не просто імперія, що завоювала півсвіту - це була цивілізація, яка створила унікальну систему виховання справжніх лідерів і достойних людей.

Найцікавіше, що перси зрозуміли те, про що ми часто забуваємо сьогодні - освіта має бути практичною і формувати характер, а не лише наповнювати голову дитини знаннями.

Перси добре розуміли наскільки важливою є практика. Молодь вчилася приймати рішення в реальних ситуаціях: під час полювання необхідно було миттєво оцінювати ситуацію, на тренуваннях - швидко реагувати, у спілкуванні - вміти тримати слово.

Цікаво, що освіта не обмежувалася лише знатними людьми. Звісно, діти аристократів отримували найкраще навчання, але базові принципи - чесність, відвага, відповідальність - виховувалися у всіх. Навіть дівчата в перському суспільстві могли отримувати освіту, що для того часу було досить прогресивним.

Система була настільки ефективною, що елементи перського виховання переймали інші народи. Навіть греки та римляни, які часто воювали з персами, визнавали переваги їхньої системи освіти і запозичували деякі методи.

Вражає як перси готували майбутніх правителів та управлінців. Це не просто зубріння законів - це було комплексне виховання людських якостей. Молодих людей вчили розуміти людей, приймати складні рішення, нести відповідальність за свої вчинки. Може, сучасним політичним лідерам варто взяти кілька уроків з перської системи виховання?

І найголовніше - перси розуміли, що освіта має формувати цілісну особистість. Не просто розумну, не просто сильну, а гармонійно розвинену людину, яка вміє думати, діяти і залишатися вірною своїм принципам. Вони створили систему, де фізичний розвиток йшов поіч-о-пліч з моральним, де практичні навички поєднувалися з духовним ростом.

Сьогодні, коли ми говоримо про реформу освіти, можливо, варто озирнутися назад і подивитися, що запропонували перси. Їхній підхід може здатися простим - але часто найгеніальніші речі є найпростішими. Вони знали, що справжня освіта - це не просто передача інформації, а формування характеру, волі та моральних якостей.

У світі, де технології розвиваються швидше, ніж ми встигаємо їх освоїти, де інформації стає все більше, а мудрості часом не вистачає, перський підхід до освіти може дати нам важливі підказки. Можливо, саме зараз, коли ми шукаємо нові освітні моделі, варто придивитися до досвіду цивілізації, яка знала, як виховувати не просто отвідчених, а й достойних людей.

Давньоперська цивілізація пройшла довгий і систематично-наповнений шлях розвитку: від Еламу – до відносно потужної Ахеменідської династії. Кожен етап по-своєму цікавий і становить окрему, самостійну частину. І якщо забрати хоча б одну з цих цивілізаційних складових – то цілісна картина буде зруйнована. Тому досліджувати освіту, виховання та розвиток наукових знань у Стародавній Персії ми повинні комплексно, не оминаючи жодних деталей. Культурні та наукові здобутки, нехай і в незначній кількості, фігурують і в найдавнішу еламську епоху, а добою розквіту культури і мистецького життя можемо сміливо назвати добу правління Дарія I. В цілому, наука, спрямована на розвиток сутнісних сил людини, є феноменом культури. Звідси орієнтир

науки на розвиток людини, її творчих здібностей, культури мислення. Наука тим самим є явищем величезного культурного значення, що докорінно змінює всю систему людських зв'язків з природою і людини з людиною. Перські наукові досягнення в переважній більшості скопійовані з наукових знань інших держав, що їх уособлювали автономні одиниці – сатрапії. Отже, запозичивши та вдосконаливши іноземні інновації, перси спромоглися створити унікальний об'єднаний сурогат, що відігравав величезну роль на тогочасній міжнародній арені як у плані військової могутності, так і в ментально-культурному аспекті.

Гуманітарні науки в стародавній Персії розвивалися в контексті багатой культурної спадщини, що поєднувала впливи різних цивілізацій та релігійних течій. Історичні хроніки, філософські ідеї, літературні твори та правова система стали базисом для подальшого розвитку гуманітарних дисциплін у пізніших епохах та інших регіонах, зокрема в середньовічній Європі, елліністичному та арабському світах.

У Стародавній Персії біологія, медицина, фізика, хімія та астрономія існували не як окремі науки, а були частиною ширших знань, зосереджених навколо сільського господарства, медицини, релігійних практик та військової справи.

Медичні знання давніх персів були пов'язані з релігійними уявленнями, містили в собі фізичні та духовні методи лікування. Наприклад, у “Авесті” мова йде про лікування водою, травами та духовними практиками. Вплив грецької медицини приніс концепцію чотирьох рідин, яка стала основою діагностики та лікування хвороб. У грецьких лікарів було запозичено знання з анатомії тіла та наукову методологію лікування.

Фізика так само як і медицина не виокремилася в окрему науку, проте фізичні закони використовувалися в практичних цілях, таких як будівництво іригаційних систем і військових машин. Світогляд,

заснований на зороастризмі, бачив Всесвіт через дуалістичну природу світла й темряви. Практичне застосування знань переважало над теоретичними дослідженнями, грецькі впливи не стали базою для формування окремої фізичної науки.

Хімічні знання у Стародавній Персії носили прикладне значення в металургії, фармакології та алхімії. Остання досить часто перегукувалася із іншими науками та стимулювала вивчення нових речовин чи їх властивостей.

Астрономія отримала розвиток через релігійні та практичні потреби, особливо після впливу вавилонської культури. Перси використовували астрономічні знання для календаря та релігійних свят, таких як Новруз. Астролябії і армілля, які були запозичені з інших культур, допомагали в астрономічних спостереженнях.

Географічна складова розвивалась в міру розширення імперії, нові приєднані землі стимулювали до вивчення місцевості та зручних шляхів транспортації товарів і переміщення населення. Хоч і на самому початку перси мали практичний набір землезнавчих навичок задля роботи сільського господарства та взаємодії із найближчими сусідами.

Всі ці аспекти вказують на неодноцільність рівня знань в Стародавній Персії. Певні галузі знань мають лише практичні площини, які міцно пов'язані релігією та нею ж пояснюються. Все ж на прикладі більш розвинених хімічних та географічних галузей видно потенціал та силу цієї давньосхідної імперії, її потужний вплив на різноманітні народності Азії та Європи від Індійського океану до античної Еллади.

Список джерел та літератури

1. Авеста. Літературознавчий словник-довідник за редакцією Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ: ВЦ «Академія», 2007
2. Бехістунський напис Дарія [Електронний ресурс] . URL: <https://studfile.net/preview/5252457/page:128/>
3. Бехістунський напис: опис, зміст, історія та цікаві факти. [Електронний ресурс] – Режим доступу <https://uk.ilovevaquero.com/novosti-i-obschestvo/76830-behistunskaya-nadpis-opisanie-soderzhanie-istoriya-i-interesnye-fakty.html>
4. Геродот. Історія в дев'яти книгах. Київ: Наукова думка, 1993. 576 с.
5. Ксенофонт. Кіропедія. Київ, 1976. 241 с.
6. Маніфест перського царя Кіра II Великого [Електронний ресурс] . URL: <https://studfile.net/preview/5252457/page:86>
7. Страбон. Географія. / Скржинська М.В. Страбон [Електронний ресурс] . URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Strabon>
8. Плутарх. Порівняльні життєписи / Пер. з давньогрець. Віталія Туренка. Том II. Київ: Стилєт і Стилос, 2024. 448 с.
9. Шах-Наме або Іранська книга царів / Абул-касим Фірдоусі, пер. А. Кримський. Львів: друк. Ін-т Ставропіг., 1896. 109 с.
10. [Abū Manṣūr Maʿmarī](#) / Dj. Khalegi-Motlagh // [Encyclopædia Iranica](#) / ed. by [E. Yarshater](#). 1983. Vol. I, Fasc. 4. P. 337.
11. Aelianus Claudius. Varia Historia [Електронний ресурс] . URL: https://books.google.com.ua/books?id=cCoTAAAAQAAJ&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
12. Arrian, The Campaigns of Alexander, translated by Aubrey de Sélincourt, Penguin Classics, 1958. 113 p.

13. The Bundahishn ("Creation"), or Knowledge from the Zand /Translated by E. W. West, from Sacred Books of the East, volume 5, Oxford University Press, 1897. Electronic edition prepared by Joseph H Peterson, 1995. <https://www.avesta.org/mp/bundahis.html>
14. Diodorus of Sicily. Library of History Cambridge University Press, 2021. 448 p.
15. Rufus Q.C. Historia Alexandri Magni. [Електронний ресурс] . URL: <https://www.loc.gov/resource/rbcjefferson.sowerby0027/?sp=1&st=grid>
16. Бікерман З. Хронологія Давнього світу: Близький Схід та античність, 1975. 376 с.
17. Бойс Мері. Зороастрійці. Вірування та звичаї. Київ, 1993. 302 с.
18. Дюранд-Грек, Ж. Історія стародавньої Персії. Київ: Наука, 2005.
19. Гіршман, Р. Перси: культура та традиції. Київ: Основи, 2003.
20. Гусаков В. В. Східна політика держави Ахеменідів (передумови, стратегія, результати) // Східний світ. № 1. Київ, 2010. С. 49.
21. Гюїз Філіп. Давня Персія. Київ, 2007. 503 с.
22. Мідо-Персія в біблійній історії. [Електронний ресурс] Режим доступу - <https://www.jw.org/uk/бібліотека/журнали/g201102/мідо-персія-в-біблійній-історії/>
23. Нікіфоров В. Н. Схід та всесвітня історія, 1977. С. 4-12; 13-83; 266-287.
24. Сарапін О. В. Аствіхад // Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua>
25. Скржинська М.В. Ксенофонт // Енциклопедія історії України : у 10 т.; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2009. Т. 5 : Кон - Кю. С. 432.
26. Тураєв Б.А. Історія Стародавнього Сходу: В 2-х т. Київ-Харків, 1938. Т.1-2.

- 27.Фрай Р. Населення Ірану. Київ,1992. 193 с.
- 28.Bonner M. R. Jackson . Three Neglected Sources of Sasanian History in the Reign of Khusraw Anushirvan) // Studia Iranica: Paris, 2011. Vol. 46. P. 1-116.
- 29.Boyce, Mary. The Zoroastrian villages of the Jūpār range, Festschrift für Wilhelm Eilers, ed., G. Wiessner, Wiesbaden, 1967.
- 30.Boyce, Nora Elisabeth Mary Zoroastrians : their religious beliefs and practices // Library of religious beliefs and practices. London, 1979.
- 31.Briant, Pierre. From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire. Winona Lake: Eisenbrauns, 2002.
- 32.Briant, Pierre. From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire. Eisenbrauns, 2002. 1216 p.
- 33.Curtis, Vesta Sarkhosh, and Tallis, Nigel (eds.). Forgotten Empire: The World of Ancient Persia. University of California Press, 2005.272 p.
- 34.Cook, J. M. The Persian Empire. Dent, 1983. 275 p.
- 35.Garthwaite, Gene R. The Persians. Blackwell Publishing, 2005.336 p.
- 36.Dandamaev, M. A. A Political History of the Achaemenid Empire. E. J. Brill, 1989. 373 p.
- 37.Duchesne-Guillemain, Jacques. Religion of Ancient Iran. Paris: Presses Universitaires de France, 1973.
- 38.Doody Aude. Pliny's Encyclopedia: The Reception of the Natural History. Cambridge University Press, 2010. [Електронний ресурс]: <https://www.cambridge.org/core/books/plinys-encyclopedia/FEC698540A34C97776922D8CD488188B>
- 39.Lecoq, Pierre. Les inscriptions de la Perse achéménide (Французька мова). Gallimard, 1997.336 p.
- 40.Ehsan Yarshater. Persian Literature, Columbia Lectures on Iranian Studies, 562 p.

- 41.Ehsan Yarshater. Iranian National History. In Yarshater, Ehsan (ed.) // The Cambridge History of Iran, Volume 3(2): The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods). Cambridge, 1983. Vol. 3b. P. 359–481.
- 42.Encyclopedia Iranica / N. Sims-Williams, A. Ashraf, H. Borjian et al. USA: Columbia University, 1982. 453 p.
- 43.Frye, Richard N. The Golden Age Of Persia: The Arabs in the East, Weidenfeld & Nicolson, London, 1988.
- 44.Frye, Richard N. The Heritage of Persia. Cleveland: World Publishing Company, 1963.
- 45.Jamsheed K. Choksy. Purity and Pollution in Zoroastrianism: Triumph over Evil, University of Texas Press, 1989.
- 46.Herzfeld, E. E. Iran in the Ancient East. New York: Hacker Art Books.1988. 312 p.
- 47.History Year by Year Dorling Kindersley. 2018. 512 c.
- 48.Kellens, Jean. Avesta. Encyclopedia Iranica. Vol. 3. New York: Routledge & Kegan Paul. 2018. pp. 35 - 44.
- 49.Khamneipur A. Zarathustra: Myth – Message – History. Victoria : Friesen Press, 2015. 504 p.
- 50.Müller, Max, ed. The Vendidad. The Zend-Avesta, Part I (SBE, vol. 4). Translated by Darmesteter, James. Oxford: OUP. 1880. [Электронный ресурс] https://www.avesta.org/vendidad/vd_tc.htm
- 51.Panaino Antonio. Tistya: The Avestan Hymn to Sirius. Istituto italiano per il Medio ed Estremo Oriente, Roma, 1990. 157 p.
- 52.Seyyed Hossein N. Science and Civilization in Islam ABC International Group, Inc. 2001, 386 p.
- 53.Tavernier, J. Iranica in the Achaemenid Period (ca. 550-330 B.C.): Lexicon of Old Iranian Proper Names and Loanwords Attested in Non-Iranian Texts. Peeters, 2007. 463 p.

54. Trevor Morgan Murphy, Pliny the Elder's Natural history: the Empire in the encyclopedia. Oxford: Oxford University Press, 2004. 233 p.
55. Zaehner, Richard Charles. The Dawn and Twilight of Zoroastrianism. New York: Putnam, 1961. 234 p.

План-конспект уроку: Освіта, виховання та розвиток наукових знань у Стародавній Персії

Клас: 6 клас

Тривалість уроку: 45 хвилин

Мета уроку:

Освітня: Сформувати в учнів уявлення про особливості системи освіти та виховання в Стародавній Персії, проаналізувати ключові аспекти розвитку наукових знань (астрономія, медицина, математика, географія).

Розвиваюча: Розвивати вміння аналізувати історичні джерела, порівнювати освітні системи різних цивілізацій, формувати критичне мислення та навички роботи з інформацією.

Виховна: Виховувати повагу до культурної спадщини інших народів, усвідомлення важливості освіти та науки для розвитку суспільства.

Тип уроку: Комбінований (засвоєння нових знань, закріплення).

Основні поняття: Зороастризм, писарі, Авеста, "Царська дорога", "Сад царів".

Обладнання: Карта Стародавньої Персії, ілюстрації із зображеннями перських царів, архітектурних пам'яток, предметів побуту, роздавальний матеріал (фрагменти текстів, запитання), презентація.

Хід уроку

I. Організаційний момент (1-2 хв)

Привітання з учнями.

Перевірка присутності та готовності до уроку.

Створення позитивного настрою.

II. Актуалізація опорних знань та мотивація навчальної діяльності (5-7 хв)

Фронтальне опитування (бліц):

1. Пригадайте, які давні цивілізації ми вже вивчали? (Месопотамія, Єгипет, Індія, Китай).
2. Які особливості освіти були характерні для них? (Наприклад, храмові школи в Єгипті, гуру-шіша в Індії).
3. Що ви знаєте про Перську імперію? (Її засновник, географічне розташування, розміри).

Мотивація:

"Ми вже знаємо, що Перська імперія була однією з найбільших і найвпливовіших в історії. А як ви думаєте, чи могли такі грандіозні досягнення у будівництві, управлінні, військовій справі бути без розвитку знань та освіти? Чи була освіта доступною для всіх? Саме про це ми сьогодні й дізнаємось."

Оголошення теми уроку: Сьогоднішня тема нашого уроку: "Освіта, виховання та розвиток наукових знань у Стародавній Персії".

Постановка проблемного питання: "Як знання та освіта впливали на могутність Перської імперії?" (Записати на дошці).

III. Вивчення нового матеріалу (25 хв)

1. **Особливості перського суспільства та його вплив на освіту (5 хв)**

Розповідь вчителя: Нагадати про кастовий устрій (хоча не такий жорсткий, як в Індії) та ключові верстви населення (воїни, жерці-маги, землероби, ремісники, раби).

Вплив зороастризму: Зороастризм, як державна релігія, відігравав ключову роль. Він пропагував істину, справедливість, боротьбу добра зі злом. Це відображалося у вихованні.

Завдання учням: Подумати, для яких верств суспільства освіта була доступнішою і чому.

2. Виховання в Стародавній Персії: ідеали та реальність (8 хв)

Розповідь вчителя:

Царські сини та знатна молодь. Виховання у спеціальних школах або палацах. Основний акцент – на фізичному розвитку, військовій підготовці (верхова їзда, стрільба з лука, метання списа), чесності, вмінні говорити правду, повазі до царя.

"Виховували правду говорити, стріляти з лука та їздити верхи" – цитата Геродота.

Моральні якості. Відданість царю та Батьківщині, мужність, поміркованість, повага до старших.

Дисципліна. Сувора, але спрямована на формування характеру.

Доньки та жінки. Освіта була здебільшого домашньою, спрямованою на ведення господарства, виховання дітей. У деяких знатних сім'ях жінки могли вивчати літературу, музику.

Робота з ілюстраціями: Показати зображення перських воїнів, сцени полювання.

Обговорення: Чи були ці ідеали схожими на ті, що ми бачили в інших давніх цивілізаціях? Чим відрізнялися?

3. Освіта та грамотність: хто і що вивчав (7 хв)

Розповідь вчителя:

- **Писарі та адміністратори:** Імперія потребувала великої кількості освічених людей для управління, ведення обліку, листування.
- **Офіційні мови:** Давньоперська (клинопис), еламська, аккадська, арамейська.
- **"Будинки табличок" або "Будинки життя":** Можливі аналоги шкіл, де навчали письму, читанню, рахунку.
- **Роль жерців (магів):** Вони були хранителями релігійних знань, медицини, астрономії. Навчання передавалося усно, а також через вивчення священних текстів Авести.
- **Навчання ремеслам:** Передавалося від майстра до учня.

Евристична бесіда:

- Для кого була важлива грамотність у Перській імперії?
- Чому Перській імперії потрібна була не одна, а декілька офіційних мов?

Демонстрація: Фрагменти перського клинопису.

4. Розвиток наукових знань у Персії (5 хв)

Розповідь вчителя:

Астрономія. Важлива для землеробства та релігійних обрядів. Перси успадкували знання вавилонян. Розвиток календарів.

Математика. Використовували вавилонську систему числення, розвиток практичної математики для будівництва, торгівлі, обліку.

Медицина. Переїняли багато знань від єгиптян та месопотамців. Медичні школи (імовірно при храмах), використання трав, хірургія. Наявність медичних текстів в Авесті.

Географія. Розвиток картографії та географічних знань завдяки великим походам та будівництву доріг (наприклад, "Царська дорога").

Історія. Хроніки та літописи для запису подій, що прославляли діяльність царів.

Завдання: Назвіть, які з цих наукових знань були найважливішими для функціонування великої імперії?

IV. Закріплення вивченого матеріалу (8 хв)

- **Відповідь на проблемне питання:** "Як знання та освіта впливали на могутність Перської імперії?" (Учні висловлюють свої думки, вчитель узагальнює).
- **Вправа "Знайди пару".** На картках написані назви давніх цивілізацій та їхні освітні особливості. Учні повинні їх поєднати

(наприклад: Персія – виховання воїнів; Індія – гуру-шіша; Єгипет – храмові школи).

"Закінчи речення":

1. "Головною метою виховання знатних персів було..."
2. "Знання про небесні тіла були важливі для персів, тому що..."
3. "Ведичною книгою давніх персів є..." (Авеста).

V. Підсумки уроку та оцінювання (3 хв)

- Коротке узагальнення ключових моментів уроку.
- Оцінювання роботи учнів, коментування.

VI. Домашнє завдання (1-2 хв)

Обов'язкове:

1. Опрацювати відповідний параграф підручника.
2. Скласти 3-5 запитань за матеріалом уроку.

На вибір (творче):

1. Підготувати невелике повідомлення про одного з відомих вчених або філософів Стародавньої Персії .
2. Намалювати ілюстрацію до одного з аспектів освіти або виховання у Персії.